

OSMAN BEY'İN ÖLÜMÜNDEN UZUN HASAN PADİŞAH'A AK-KOYUNLULAR (1435-1456)

*The Aq-Qoyunlu State, by death of Osman Bey until
Uzun Has an Bey (1435-1456)*

İlhan ERDEM*

Öz

Ak-Koyunlu Beyliği 15. Asrın başında Diyarbakir bölgesinde, Oğuzların Bayındır boyuna mensup bir klan tarafından kuruldu. Beylik kurucusu Osman Bey (1403-35) zamanında atılım yaparak kısa sürede büyüdü. Buna karşılık hızlı ve plansız büyümenin getirdiği problemler de ortaya çıktı. Bilhassa kabilelerin gelişmeye başlayan devlet içindeki statüsü meselesi, kısa sürede çekişmeleri beraberinde getirdi. Ak-Koyunlu beyinin karizmatik kişiliğine rağmen meseleleri çözmeye ömrü vefa etmedi ve ölümünün ardından yirmi yıl sürecek bir iç savaş başladı. Bu mücadele pek çok ekonomik, siyasî ve sosyal bedele mal oldu. Ancak problemleri de önemli ölçüde çözdü. Bu sebeple, Ak-Koyunlular'ın bu karışık dönemi büyük önem arz etmektedir. Bu makalede de iç savaşın yaşandığı Ali Bey, Sultan Hamza ve Cihangir Mirza dönemlerinin temel olayları, yaşanan çekişmeler ve beyliğin iç ve dış dinamikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ak-Koyunlu, Cihangir Mirza, Ali Bey.

Abstract

The Principality of Aq-qoyunlu was founded by a clan related to the tribe the Bayındır of the Oguz, at the beginning of 15th century in Diyarbakir region. The principality achieved a considerable progress and became larger during the period of Osman Bey (1403-35). Nevertheless, this rapid and haphazard achievement exposed some problems. Particularly, the status of the tribes in a developing state brought together with quarrel at the short time. Despite, having charismatic personality, the life of Osman Bey was not long enough to solve the problems, and after his death a civil war which lasted for twenty years was begun. The strife costed some economical, political and social damages; but, at the same time, helped to solve the problems on a vast

* Doç. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

scale. For this reason, the story of the this period has a considerable importance. Shortly speaking, the main events, struggles inner and exterior dynamics of the Ali Bey, Sultan Hamza and Jihangir reigns of are studied and are examined in this article.

Keywords: Aq-Qoyunlu, Jihangir Mirza, Ali Bey

Giriş

Diyarbakır yöresinde kurulan Ak-Koyunlu Beyliğinin bânisi, Oğuz'un Bayındır boyuna mensup olan Kara Yülük Osman Bey'dir. Anadolu'nun fethine fiilen olarak katılan Bayındırlılar, Moğol hakimiyeti döneminde Yukarı Fırat ve Dicle havzası arasında yoğun olarak yaşıyorlardı. İlhanlı Devletinin yıkılışı ile boy beyi konumundaki ailenin etrafında toplanan Bayındırlılar, diğer aşiretler ile de birleşmek suretiyle Ak-Koyunlu Ulusu'nu oluşturdular.

Bunların tarihi kayıtlarda geçen ilk isimleri "Tur Alililer"dir. Bu isim altında uzun süre Kelkit ve Trabzon havzasında faaliyet gösterdiler. Çağataylılardan Emîr Timur'un Anadolu'da etkinliğini hissettirdiği bir dönemde, Kara Yülük Osman Bey liderliğindeki bir kol Tur Alililerden koparak Timur'a katıldı. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu Çağataylıların kontrolüne geçince, Osman Bey'in idaresindeki aşiret, Diyarbakır'e yerleşerek burada bir emirlik kurdu. Daha sonra, Kelkit vadisindeki Tur Alililer grubu da Osman Bey'e katılınca Ak-Koyunlu Ulusu ve ona dayanan bir beylik doğdu (1403). Çağataylılara tabi olan beylik, Osman Bey döneminde büyük bir gelişim gösterdi. Dicle ve Fırat havzalarında yaşayan pek çok aşiret Ak-Koyunlu Ulusuna katıldı. Bunun yanında, başta Diyarbakır (Âmid) olmak üzere Mardin, Urfa, Kemah, Ergani, Erzincan, Bayburt, Tercan, Erzurum, gibi belli başlı Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerini beyliğin sınırları içine katarken Silvan, Ahlat, Bitlis, Eğil, Hasankeyf ve Tercil gibi merkezlere de hakimiyetini kabul ettirdi. Bu uğurda Memlükler ve Kara-Koyunlularla da mücadele etti. En büyük müttefiki ise Timur'un torunu, Çağataylı hükümdar Şah-Ruh idi. Osman Bey idaresinde hem ulus, hem de toprak açısından büyüyen beylik, Kafkasya ve Azerbaycan'ı Anadolu'ya bağlayan belli başlı yol ve güzergahları kontrol eden mahalli bir güç haline geldi. Bununla beraber, bazı zorluklar da ortaya çıktı. Öncelikli olarak, beyliğin yer aldığı coğrafi saha, güçlü ve merkezî idarenin oluşumuna engeldi. Toprakların genişlemesiyle beraber daha etkin bir bürokratik sisteme ihtiyaç vardı. Ayrıca, çok genişleyen Ak-Koyunlu Ulusu'nda, aşiretlerin devletteki konumunun yeniden belirlenmesi gerekiyordu. Ancak, devlet için en tehlikelisi de buydu. Osman Bey bunları çözme aşamasında ölünce aşiretler iktidar mücadelesine başladılar. Kara Yülük'ün halefi Ali Bey, Ak-Koyunlu Ulusunun önemli bir kısmı tarafından tanınmadı. Neticede iç savaş çıktı ve yirmi yıl sürdü. Bu müddetler Ak-Koyunlu tarihinin en karanlık, çalkantılı ve fakat problemleri çözme

bakımından da bir o kadar da verimli bir dönemidir. İç savaş bittiği zaman imparatorluğa giden siyasi, sosyal ve kültürel yapılanma büyük ölçüde tamamlanmıştır.

1- Ali Bey'in Emirliği

Varlığı, güçlü ve karizmatik kurucusunun kaderi ile ortak, merkezi yapılanmadan mahrum bir konfedere siyasi yapı, banisini kaybettiği anda çözülmeye mahkumdur. Kurucusunu kaybeden Ak-Koyunlular'ın da bu süreci yaşamaması beklenemezdi. Ancak bu çözümlenin niçin bir yok oluşa değil de tam bir ters yüz oluş ile imparatorluğa dönüştüğünün tartışmasını ileriki safhaların tahkiki sırasında değerlendirmeyi daha uygun buluyoruz. Taht sorununu çözememiş Ak-Koyunlular'da Osman Bey'in ölümü ile konfederasyonun liderliği meselesi derhal ortaya çıktı. İlk harekete geçenler, mazide mücadeleyi kaybetmiş olan Ahmet Bey'in oğulları oldular. Kılıç Aslan, Kutlu ve Hüseyin Beyler derhal Erzurum'u terk ile hakimiyet mücadelesi başlattılar. Ancak Ak-Koyunlu Ulusu tarafından genel kabul görmeyince dirlikleri olan Palu ve Bayburt'a çekildiler. Hanedan ailesine mensup şehzadelerden Şeyh Hasan Çağataylıları ağırlamak ile meşgul iken, savaştan erken ayrılan Ali Bey Tercan yakınlarında oğlu Cihangir'in idaresindeki Ak-Koyunlu Ulusu tarafından beylik tahtına oturtuldu. Yeni Ak-Koyunlu beyi emaretini tasdik ettirmek için hemen Çağataylılara müracaat etti. Çağatay şehzadesi Mehmet Cuki, Ali Bey'i İskender karşısında Koyulhisar'da başarılı bir savaş vermesinin ardından Diyarbekir hakimi ilan etti ve Ak-Koyunlu beyi olarak kılıç ve hilat giydirdi. Tahtın kuvvetli adaylarından Yakup ise Erzincan ile iktifa etmek zorunda kalmıştı. İki taraf arasındaki bağları güçlendirme düşüncesindeki Çağataylı şehzadesi, merhum Osman Bey'in kızlarından biriyle evlenerek Karabağ'a döndü (1435 güz sonu)¹.

Çağatay prensinin tasarrufları aşiret liderlerinin hoşuna gitmemişti. Ali Beyin konfederasyonu ayakta tutacağından kuşkuluydular. Camiada bir karizması da yoktu. İlk itiraz eden Sultan Hamza oldu. Babasının sağlığında beyliğin en temel dayanak merkezlerinden Mardin'i kontrol etmek suretiyle aşiretler arasında önemli bir itibar kazanmıştı. Hükmettiği saha Türkmen kabilelerinin mühim bir kısmının yurt merkeziydi. Yerli Hıristiyan ve Süryani unsurlar ile de iyi bir münasebet içinde olan şehzade, Mardin grubu adına Harput-Erzincan hizbinin hükümdar ilan ettiği Ali Bey'i tanımayarak beyliğin merkezi olan Âmid'i ele geçirdi. Beylik içindeki çekişme bir anda tarihi Yukarı-Orta Fırat rekabetine döndü. Hamza eğer beyliğin ordugah merkezi

1. Ebu Bekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye (Yay.:N.Lugal-F.Sümer) TTK Yay., Ankara 1962-64, I, s. 112-118; Hasan Beg Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, (Yay.: A. Hüseyin Nevai), Tahran 1349, s. 216-217; Aka, İsmail, Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447), TTK. Yay., Ankara 1994, s. 154-155.

Ergani'yi ele geçirmeyi başarsa idi, şüphesiz beyliğin büyük bir kısmı üzerinde denetim sağlayacaktı. Ancak Osman Bey'in Çağataylı silah arkadaşı olan darugalar buna fırsat vermedi. Kendi prenslerince tayin edilen Ali Bey'e sadık kalarak merkezi oğlu Cihangir'e bıraktılar. Hamza'nın hareketi coğrafi açıdan üç parçalı olan beyliği siyaseten ve fiilen ikiye bölmüştü. Ali Bey Çağataylıları uğurlayıp, dirliği Harput'a dönerken önceleri yanında olan kardeşleri Mehmet, Mahmut ve annesi Selçuk Hatun'un ani bir manevra ile Hamza safına katılmalarıyla ikinci darbeyi almış, karşı tarafın kuvvetlenmesi dolayısıyla liderliği münakaşa edilir olmuştu. Beyliğin bütünlüğü ve daha çok da kendi hükümlerini kabul ettirebilmek için yapması gereken manevra gereği Âmid üzerine yürüdü ve bölgeye baskı uyguladı. Ali Bey'in bölgede gözükmemesi, karşı tarafı tedirgin etmeye yetti. Sultan Hamza asıl dirliği Mardin'i kurtarmaya koşarken boş bıraktığı, daha doğrusu Pürneklilerin kontrolündeki, kent halkı Ali Bey'i davet etmekte gecikmedi. Kentte kontrolü kısa sürede sağlayan Emir, baskıyı sürdürmek adına Re'sü'l-ayn civarında kışlarken Memlükler ile zamansız bir temas denemesinde bulundu ve oğlu Hüseyin Bey'i iyi niyet elçisi olarak Kahire'ye gönderdi (1436 güzü). Müzakere taraftarı olmayan ve Türkmenlere beslediği kin ile tanınan Sultan Melik Eşref Barsbay, şehzadeyi hemen hapse attığı gibi, sınır kuvvetlerini Âmid üzerine sürdü. Karaca Dağ civarını yağmalayan düşmana karşı Âmid'den çıkarak cevap veren Cihangir, bir avuç Emirli, Musullu ve Bektaşlı cengaver ile kahramanca vuruşturmuş ise de Döğerlilere esir olmaktan kurtulamadı. Ak-Koyunlu şehzadesinin gösterdiği olağanüstü mücadele cidden zikre değer. Kaynak olayı şöyle zikreder : “ Mısırlular fırsatı ganimet bilip tekrar hamle yaptılar. Aralarında büyük savaş oldu. Döğer atlıları silah ve teçhizatla tam donanımlı iken Cihangir Mirza'nın atlıları yetersizdi. Döğerler dört bir yandan saldırıp, Cihangir Mirza'nın ordusunu kuşattılar ve her köşeden ok yağmuruna tuttular. Cihangir Mirza'nın askerlerinden her biri bir deliğe kaçtı. Sonra atlara binip hücumla geçtiler. Bir hafta kadar ileri-geri vuruştular. Harp ateşinin ortasında vuruşan Emîrzâde Cihangir'i dört kez attan düşürdüler. İlk seferde Hazan oğlu Rüstem at ulaştırdı. İkincisinde Pir Ahmet oğlu Seydi Ahmet; üçüncü de Lala Hasan ve son kez de Arap oğlu Behzat. Son bindiği arapatı da şehzadeyi üstünden attı ve onu esir ettiler. Emirli Ömer de yiğitlik yaptı. Sağ kulağının üst tarafına isabet eden ok sol taraftan çıkmıştı, yine dizinin bir karış altına bir ok değmişti. Bunlara aldırılmayan Ömer ok uçuruyor ve ordunun muhafazasına çalışıyordu”². Oğlunun esir düştüğü haberi Ali Bey'i sarsarken, son olaylar kendisi ve ulusunu zor günlerin beklediğini haber verir gibiydi. Ufukta Memlük darbesinden sonra şimdi de bir Kara Koyunlu tehlikesi belirmişti. Timurilerden çekinen Osmanlı hükümdarından gereken ilgiyi göremeyerek geri dönen İskender Ak-Koyunlu topraklarına girdi. Ülkesini ve aşiretini korumakta kararlı olan Ali Bey'e beyliğin kuzey kanadına hükmeden kardeşleri Yakup, Şeyh Hasan ve Pilten Bey katılırken, öteden beri

2: Tihranî, a.g.e., I, s.121-122.

İskender'in dostu olan Palu hakimi Kılıç Arslan muhalefet etti. İskender Sarıççek mevkiinde beklerken, Erzincan'dan gelen haber öncelikli hedefi değiştirdi. Şehzade Cafer kenti ele geçirerek isyan etmişti. Ak-Koyunlu Beyi son derece tehlikeli gelişim üzerine derhal Erzincan'a gitti. Âsî şehzade kararlı gözükiyordu ve kenti teslim etmedi. Meselenin nazik bir hal alması üzerine beylikte yeni bir bölünmenin önünü kesmek için hareket önceliğini ele alan Yakup ve Şeyh Hasan Bey'ler, Cafer'i teslim ettilerse de isyan bitmedi. Bu kez Cafer Bey'in çocukları hanedanın yan dallarının desteği ile direnmeye çalıştılar. Ancak bu uğurda Bayburt hakimi Kutlu Bey'in müdahalesi de bir sonuç getirmedi. Ali Bey başından beri kendisini büyük bir kararlılık ile destekleyen kardeşleri Yakup, Şeyh Hasan, Mehmet ve Mahmut Beylerin yardımı ile Erzincan'a kısa sürede hakim olarak, yayılması halinde ciddi sonuçlar doğuracak bir hareketi bastırmış oldu (1436 yazı)³.

Ak-Koyunluları bölmeyi başaramayan İskender, kendisine sadık kalan Kılıç Arslan'ın gönderdiği kuvvetler ile Harput'u kuşattı; ancak gerçekleştirmek istediği güç gösterisi kısa sürede fiyaskoya dönüştü. Harput valisi Pehlivan Bey'in son derece başarılı savunması karşısında ağır kayıplar veren Kara Koyunlu beyi, Ali Bey'in büyük bir kuvvetin başında hareket ettiğini öğrenince kuşatmayı kaldırarak Kığı istikametine yöneldi. O Tercan ve Erzincan yolu ile Erzurum'a ulaşırken, geçtiği yerlerde Ak-Koyunlular'dan bir eser bırakmamak için elinden geleni yapmış adetâ taş üstünde taş bırakmamıştır. Erzurum ve çevresini de yağmaladıktan sonra Azerbaycan sınırında Sürmelü kışlağına çekildi (1437-38 kışı)⁴.

Ümerasının itirazına rağmen cesaretle hareket eden Ali Bey, Harput ve Kelkit vadisinde işleri yoluna koyduktan sonra Âmid'e döndü. Şimdiki hedef Kahire'de rehin tutulan evlâtlarının geleceği idi. O, özel ulağını Memlükler ile ilişkileri düzeltmek adına verebileceği azami tavizleri içeren bir mektup ile Kahire'ye gönderdi. Verilenleri yeterli görmeyen mağrur Memlük Sultanı, Ak-Koyunlu beyinin yurtlu ğu olan Harput'u da istedi. Yüreği yaralı baba bu isteği kabul etme hatasında bulundu. Tabii bu yanlış karar onun sonunu da getirdi. Bunu teslimiyetçilik olarak algılayan ulusu ve maiyetinin büyük bir kısmı ona sırt çevirdiler. Kabilesi içinde liderliği tartışmalı hale gelen Ali Bey ne pahasına olursa olsun direnmeye çalıştı. Geleceğin büyük hükümdarı on iki yaşındaki oğlu Hasan Bey'i, ikna için Harput'a gönderdi. Ancak direnişle karşılaşan şehzade başarılı olmadı. O cezalandırılma korkusu ile amcası Yakup ve annesinin himayesine sığınmışken beyliğin güney kanadında vuku bulan yeni gelişmeler her şeyi değiştirdi.⁵

3. Tihranî, a.g.e, I, s.124-127; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s.226-228

4. Tihranî, a.g.e, I, s.127-128; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s.225-226; Sümer, Faruk, Kara Koyunlular -Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar, c. I Ankara 1984, s. 139.

5. Tihranî, a.g.e., I, s.128-130³

2- İktidarının Çöküşü: Sultan Hamza İle Mücadele

Osman Bey sağlığında “ülüş” sistemine göre beyliği oğulları ve hanedan ailesine akraba gruplar arasında paylaştıran, feodal parçalanmaya zemin hazırlamıştı. Nitekim Osman Bey’in ölümü merkezi otorite geleneği oluşmamış beylikte kargaşa yaratırken, ulus tarafından seçilen Ali Bey, şehzadelerin direnişini kıramayınca bölünme hızlandı. Gelişmelerden rahatsız olan beyliğin çekirdek kadrosu, dış müdahaleler ile iyice zayıflamış ve gücünü kaybetmiş olan Ali Bey’e karşı kardeşi Mardin hakimi Sultan Hamza’yı çıkardılar ve onun etrafında toplandılar. Hamza’yı seçenlerin arasında Ak-Koyunlular’ın en güçlü kabileleri Pürnek, Musullu, Bektaşlı ve Hacıların olması Ali Bey’in iktidarını sarsarken asıl öldürücü darbe Kara Koyunlular karşısında alınan galibiyet oldu. Hamza’nın, Bağdad hakimi Kara Koyunlu İsfahan Bey karşısında 1437 yılı sonunda el-Cezire’de elde ettiği tarihi zafer, ona Ak-Koyunlu geleneği içinde daima yaşayan iktidar için meşruiyet zeminini hazırladı. Ali Bey artık Âmid’de tutunamazdı. Apar topar Hasan Bey’i payitahta çağırırken, kuzey illerine çekildi. Öncelikli hedefi artık ne pahasına olursa olsun çocuklarını kurtarmak olan Ak-Koyunlu Bey’i yurtsuz kalma pahasına Harput’u Memlûklere teslim etmekte tereddüt etmedi. O, bu son hareketi ile sadece oğullarını kurtarmamış, Melik Eşref nazarında da meşruiyet kazanmıştı. Ali Bey yanında oğulları Cihangir ve Hüseyin olduğu halde kardeşi Erzincan hakimi Yakup Bey’e iltihak ederek kenti saltanat müddeisi Hamza’ya karşı yürütülecek mücadelede karargah olarak hazırlamaya başladılar. Kısa süre sonra Hamza Bey’in Âmid’i alması ile Erzincan bir süre geçici payitaht vazifesi gördü.⁶

Âmid’i ele geçirmesine rağmen, Sultan Hamza’nın beyliği Ak-Koyunlular nazarında meşruiyet kazanmadı. Bilhassa kuzey kanat (yazlık mekan) muhalefetini sürdürdü. Âmidliler de Hamza’yı benimsemediler. Şehirdeki Müslüman ahali, dinî liderleri Kadı Ahmet ve sivil önder Hacı Yusuf vasıtasıyla kuşatmaya sonuna kadar direndiler. Ak-Koyunlu şehzadesi kenti dinî azınlık mensubu bir Hıristiyan’ın yardımıyla ele geçirince, Müslümanlar için korkulan başa geldi. Kadı Ahmet ve Hacı Yusuf öldürülürken dükkanlar yağma edildi. Bu davranış ile gayri Müslim unsurlar büyük etkinlik kazandılar. Hamza’nın uygulaması kentli Müslüman ahalinin yanı sıra Ak-Koyunlu aşiretleri arasında da büyük infiale sebep oldu. Erzincan’da bulunan Ali Bey ise Hamza’ya karşı oğulları Cihangir ve Hüseyin’i Kahire’ye göndererek Memlûkler nezdinde yardım sağlama yönünde teşebbüse geçmişti. Oldukça uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra Kahire’de Melik Eşref Barsbay’ın huzuruna çıkan şehzadeler, Memlûk hükümdarından aldıkları 5.000 kişilik küçümsenemeyecek bir yardım ile Anadolu’ya doğru harekete geçtiler. Memlûklerin Ali Bey’in oğullarına böyle bir yardımda bulunmaları için geçerli bir çok sebep varsa da en önemlileri

6. Tihranî, a.g.e, I, s.135-136

Sultan Hamza'ya güven duymamaları, âsî emir Cambek Sufi'nin bölgedeki faaliyetleri ve hepsinden öte Cihanşah karşısında zor durumda kalan kadim dostları İskender Mirza'yı kurtarmak dolayısıyla Çağataylılar'ın etkinliğini azaltmak sayılabilir.⁷

Ak-Koyunlu şehzadeleri Anadolu yönünde ilerlerken, kardeşlerinin kırıcı muamelesine daha fazla dayanamayan mağrur Ali Bey, çoktan Osmanlı ülkesinin yolunu tutmuştu. Böylece Ak-Koyunlular'da Ali Bey dönemi biterken, iç çatışma ve bölünmeler daha da artacaktır. Muhtemel adaylar arasında Hamza en güçlü ve istikrarlı konuma sahip olmasına rağmen tüm Ak-Koyunluları birleştirebilecek bir güce sahip değildi. Ali Bey'in oğulları taht iddialarından hiç bir zaman vazgeçmez iken, sahneye yeni müddeiler de çıkacaktır. Yumuşak ve barışsever mizaçlı Ali Bey, savaş ve genişlemek taraftarı olan Ak-Koyunlu unsur tarafından kabul görmemesinin ötesinde, rakipleri tarafından da iyi değerlendirilememiştir. Onun iyi niyetini kendi basit çıkarları için kullanma becerisini gösteren Memlükler, aslında en çok kendilerinin muhtaç olduğu bölge barışı fırsatını da tepmiş oldular. Bundan sonra hiç bir Ak-Koyunlu lideri onlara Ali Bey kadar dostane tavır takınmayacaktır.

3- Sultan Hamza'nın Kısmi Liderliği ve Direnişler

Ali Bey'in liderlik iddiasından vazgeçmesi meseleyi çözmediği gibi içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Bütün bu gelişmeleri kendisi için bir avantaj olarak değerlendiren Mardin hakimi Hamza yine de rahat değildi. Kardeşinin oğulları Cihangir ve Hüseyin, babalarının mirasına sonuna kadar sahip çıkma düşüncesiyle Memlük destekli faaliyetlerine devam ile devletin kuzey eksenini oluşturan yazlık merkez Erzincan'ı amcaları Yakup'u ikna ederek ele geçirdiler. Cihangir Erzincan hakimi olurken aslında Memlüklerin sıradan bir naibinden başka bir şey değildi. Memlüklerin kazancı sadece Erzincan ile sınırlı değildi. Şimdi Yukarı Fırat boyu zincirini oluşturan Akşehir, Kemah, Arapkir ve Çemişkezek de kontrolleri altındaydı (Haziran 1438). Ali Bey ve oğullarının tam teslimiyetçi anlayışı, bölgede, Memlüklere itibar kazandırmışken Melik Eşref Barsbay'ın ani ölümü gelişmeyi durdurdu. Memlük kuvvetleri derhal geri çekildi. Yeni hükümdar Çakmak'ın ilgi alanı farklıydı. Müdahale açıkça göstermiştir ki Memlükler Azerbaycan'a kadar uzanan bir nüfuz alanı yaratırken ne Osmanlı ne de Çağataylar'dan etkili bir karşılık gelmiştir. Dolayısıyla Yakın Doğu'daki kuvvetler dengesinin

7. Tihranî, a.g.e., I, s 137-141; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s.232. Ak-Koyunlular'ın resmi kaynağı biraz abartılı olsa da, Hamza'nın Amid'de Müslümanlara karşı davranışından şöyle bahseder: "Müslümanların aksine Hristiyanlara hiç dokunmadı. Tersine onları yüceltip ikrama boğdu. Keşişlere saygı gösterdi ve iltifat etti. Karşısına her gelişlerinde ayağa kalkıyordu. İslam alimlerine ise hiç iltifat etmiyordu. İslam ahalisine düşmanlığı had safhada idi. Bir gün Müslümanların sıbyan mektebinin önünden geçerken onların Kur'an okuyor olmalarına öfkeleni ve engellemek istedi "(s.137).

değişiminden kaynaklanan yeni yapı Ak-Koyunluları Memlûklere mahkum etmiştir.⁸

Memlûk ordusunun çekilmesinin yarattığı boşlukta eski aktörler yeniden sahnedeki yerlerini aldılar. Fırtınayı Âmid'de saklanarak atlatan Sultan Hamza bir yandan yeni Memlûk hükümdarı Barsbay adına sikke kestirip hutbe okutmayı ihmal etmezken yeğenleri üzerine yürümekten de geri kalmıyordu. Mardin hakimi, topladığı büyük bir ordu ile Erzincan'ı kuşattı. O bu kez Ali Bey evlatlarının ülkeyi Memlûklere peşkeş çektikleri yönünde inandırıcı ve ikna edici iddialarla ile ortaya atılmışken, aşiret üzerinde yarattığı olumsuz intiba sebebiyle haklılığını bir türlü değerlendiremedi. Şehzadeler Cihangir, Hüseyin ve Hasan Bey'in yanında Erzincanlıların direnişi Hamza'yı zorladı. Bilhassa Hasan Bey'in saldırılarına dayanamayarak geri çekildi. Ali Bey'in evlatları önemli bir zafer kazandılar (1438 Temmuzu).⁹

4- Cafer Bey Üzerinde Kısa Süreli Bir Uzlaşma; Mücadelenin Yön Değiştirmesi

Babalarının çekilmesi ile hükümlüktan ve asıl önemlisi dirliklerinden mahrum kalan Cihangir ve kardeşleri, barındıkları toprakların sahibi Yakup Bey'in oğlu Cafer'in Erzincan emirliğini desteklediler. Bu şekilde yöredeki Memlûk hakimiyeti kendiliğinden sona ererken Cihangir, tepki çeken sıradan bir naip olma zilletinden kurtuldu. Ne var ki Cafer'in saltanatının uzun ömürlü olmayacağı herkesin malumu idi. Zayıf ve güvenilmez bir kişiliğin ötesinde Ak-Koyunlu şehzadesinin asıl talihsizliği iktidar oyununda hiç bir şansı ve kuvvetinin olmaması idi. Anarşi ortamında bir taraftan diğerine saf değiştiren başı boş aşiretlerin sebep olduğu kaygan zemin de sonucu bir hayli etkiliyordu. Nitekim çok kısa sonra beceriksiz ve hedefsizliğinin sonucu kışlak bulma telaşına düşen bir çok aşiretin Hamza'ya katılması Cafer'in sonunu getirdi. O çaresizlik içinde yönetim merkezini terk ile Akşehir'e çekilirken yönetici zümre de üç hizbe bölündü. İktidarı kaybeden Cafer, muhaliflerinin baskısı ile ata yurdunu terk etmeye zorlanırken, karşı güçler de Yakup-Hasan Beyler, Ali Bey ve evlatları Cihangir-Hüseyin ikili bloku halinde ittifak oluşturdular. Bu noktada Ali Bey'in, olayların akışında, kaynağın kastı olması da mümkün görünüyor, belirsiz ve gölgede kalan bir rol oynadığı anlaşılıyor. Oğullarının Erzincan'da tutunmalarının verdiği ümit ile Osmanlı ülkesinden dönüş yapan Ali Bey, şartların ve aktörlerinin değiştiği iktidar oyununda oradan oraya atılan değersiz bir nesne gibiydi. O, Kıgı hakimi Pilten Bey ile başarısız ittifak girişiminin ardından şansını bir kez daha Erzincan'da denedi. Kardeşi Yakup Bey'in desteği ile Ak-Koyunlu liderliğini tekrar zorladı. Ancak, ulusun kesin red cevabı, siyasi hayatını sona erdirirken uzlaşmayan müttefikler de dağıldılar. Zorlama ile oluşturulmaya çalışılan

8. Tihranî, a.g.e., I, s.141-143.; Makrizi, T. Ahmet, Kitabü's-Sülûk, (Yay.: A. Fettah Aşur), Kahire, 1970-72, IV/3 s.1055-1060.

9. Tihranî, a.g.e., I, s.143; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s.233; Makrizi, a.g.e., IV/3, s. 1072.

tarihi, siyasi ve ekonomik dayanaklardan mahrum Erzincan ittifakı, kurulmadan dağılırken bölgedeki bir Ak-Koyunlu siyasi teşekkülünün ancak Âmid merkezli olarak devam edebileceği görülmüştü¹⁰.

Sultan Hamza gelişmelerden memnun, Mardin'de durumunu güçlendirirken dağılan ittifaka mensup Yakup Bey "geleceğin Uzun Hasan Padişahı" yeğeni Hasan Bey ile Kemah'a çekiliyor, Ali Bey oğulları Cihangir ve Hüseyin ile birlikte Memlüklere sığınıyordu. 1439 Ocak ayında Haleb'e gelen sâbık Ak-Koyunlu beyi her şeyini yitirmiş basit bir mülteci idi ve ölümüne kadar da öyle kaldı.¹¹

5- Hamza'ya Karşı Cihangir

Yakın-Doğu'da siyasi güçlerin atılım içinde bulunduğu bir ortamda Fırat-Dicle hattındaki istikrarsızlık ve Ak-Koyunlular'daki kabilevî çözümler devam ediyordu. Kışlakları elinde tutan Hamza'ya karşı yazlıkların bulunduğu kuzey kanatta güçlü muhalefet sürmekteydi. Görünüşe göre yörenin en güçlü adamı Yakup Bey, yeğeni Hasan Bey'in de çabalarıyla fiili bir yönetim oluşturmuştu. İkili, yörede şansını bir kez daha denemek isteyen Cafer Bey'in taarruzlarına başarı ile karşı koyarken onu Osmanlı topraklarına dönmeye zorlamıştır (1440 baharı).¹²

Sultan Hamza kuzeyin muhalefeti ile baş edemezken bu kez yuvasında can evinden vurulma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Çağatay nüfuzunun hemen tamamen yok olduğu, büyük bir şahlanış içindeki Osmanlıların henüz el atmayı düşünmediği yöre istikrarsızlık peşindeki Memlükler'in insafına terkedilmiş gibiydi. Suriye'deki Memlük idaresinde görülen mutad zaaf, yörede istikrarı sarsan unsurlardan biri idi. Kahire'ye bağlı iktidar oyununda Türkmenler önemli bir güç odağı haline gelmeye başladıkça Yakın-Doğu siyaset sahnesinde sahip olduklarının üzerinde bir güce eriştiler. Bu durum, bölgedeki toplumsal yönlendirmelere aykırı biçimde, Osmanlılar da dahil olmak üzere sun'î bir Türkmencilik cereyanı yarattı. Bütün kesimler kuvvetli fakat hedefi olmayan bu rüzgardan olabildiğince yararlanma ve politik gemilerinin yelkenlerini şişirme yarışına girdiler. Rüzgarı doğru yönlendirebilecek güce sahip iki Türkmen siyasi gücünden biri olan Ak-Koyunlular kendi bilinçleri ve güçlerinden uzak, olup biteni seyretmekteydiler.¹³

10. Tihranî, a.g.e, I, s. 149-151.

11. Tihranî, a.g.e, I, s. 152; Makrizi, a.g.e, IV/4, s. 1105.

12. Tihranî, a.g.e, I, s. 152-153. Kaynağa göre yarının cihan titreten Hasan Padişahı olacak genç şehzade o kadar perişanlık ve çaresizlik içinde idi ki, giydiği pamuklu bir kumaş, bir kepenek olup kamını bile doyumadığı attan başka hiç bir varlığı yoktu.

13. Merkezî devlet sistemi yanında, anti-göçebe sosyo-kültürel politikaları ile tanınan Osmanlılar'da, bilhassa II. Murat döneminde koyu bir Türkmencilik görülür. Uygulamanın en açık tezahürü soylarını Türkmenlerin efsanevi atası Oğuz Han'a bağlama gayretlerinde ortaya çıkar. İlk Osmanlı tarihçileri iki taraf arasında nesebî bir bağ oluşturmak için çok çaba sarfetmişlerdir. Değerlendirme ve tartışmalar için bkz., Köprülü, F., Osmanlı

6- Ali Bey ve Evlatlarının Memlûkler İle Yeni Serüveni ve Cihangir'in Urfa Hakimliği

Hayat çizgisinin her safhasında, mukadderatı Memlûklere inanılmaz derecede bağlı olan Ali Bey'in yazgısı ömrünün son günlerinde de peşini bırakmadı. O, sığınak olarak seçtiği topraklarda şimdi de bir âsî ile işbirlikçi konumuna düşmek üzere idi. Âsî Suriye valisi Emir Tanrıvermiş, Ali Bey ve oğullarını da kendi macerasına ortak etmenin yollarını arıyordu. Tecrübesiz Cihangir'i tuzağına çekmekte zorlanmayan Memlûk emiri, Ali Bey'i geçemedi. Oğlunun siyasi satranç oyununda Sultan Hamza'nın desteğine kurban seçildiğini anlayan Ak-Koyunlu beyi derhal Kahire ile bağlantı kurarak işin iç yüzünü ortaya dökmek suretiyle oğlunu muhtemel bir düşmanlıktan kurtardığı gibi, istikbalinin teminatı Urfa hakimliği menşurunu da elde etmişti. İşte Ali Bey'in soyunu kurtaran, bunun yanında Ak-Koyunlular'ın mukadderatını değiştiren hadise budur. Ali Bey son gayretiyle atalık vazifesini tamamlamış ve takdir toplamıştır. Yanında kardeşi Hasan Bey olduğu halde Kahire'de Sultan Çakmak tarafından ağırılan, aynı ve nakdi yardım gören Cihangir Urfa emirliği menşurunu elde etmiş olarak Anadolu'ya dönüyordu.(1440 yazı)¹⁴

Cihangir'in son atağı, Ak-Koyunlular'daki siyasi dengeleri değiştirirken Sultan Hamza'yı güç duruma düşürmüştü. Arka bahçesinde ayrıntı görmek istemeyen Hamza, yeğenini tutunmaya çalıştığı topraklardan tez elden koparma çabasına girişti ise de başarılı olamadı. Can siperane karşı koyan şehzade, amcasını Urfa'ya sokmadı. Sahip olduğu kenti sonuna kadar korumaya kararlı olan Cihangir, bir yandan şehri tahkim ederken diğer yandan da yaylakların sahibi amcası Yakup Bey ile bağlarını güçlendiriyordu. İki taraf arasında bir koridor açmak amacıyla Ergani yöresine bir saldırı başlatmıştı. Bu politika karşısında çembere alınma korkusuna kapılan Hamza 1441 yılı baharında yeni bir saldırı başlattı. Ordusu ile kuşattığı Urfa'yı alamayınca bu kez daha zayıf bir üs olan Birecik'e yöneldi. Cihangir'in, kent hakimi sadık dostu Fahrettin'in yardımına kardeşi Hasan Bey'i göndermesi ile oluşan güçlü direniş ve Urfa'dan gelen haberler ile Hamza planını değiştirdi. O, Ak-Koyunlu kuvvetlerinin kendi tarafına meyiletmesi ile tekrar Urfa canibine yöneldi. Nökerleri tarafından terk edilen Cihangir'in imdadına yetişen Hasan Bey, amcasının öncü birliklerini bozarak Urfa'nın düşmesini önledi. Yeğenlerine karşı bir türlü sonuç alamayan Hamza, Pürnek emirleri ile Savur hakimini mücadeleyi sürdürmeleri için bırakırken kendisi de kuzey kanadın merkezi olan Erzincan üzerine yürüdü. Hazırlıksız yakalanan ve

İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul 1981, s. 45 vd. ; Wittek, P., Osmanlı Devletinin Doğuşu (Çev.: Fahriye Arık), İstanbul 1947, s. 5 vd.

14. Kaynağa göre Memlûk hükümdarı Ak-Koyunlu şehzadelerine 3.000 Eşrefî Dinarı vermiş ve onları hil'atler ve altın kemerle ödüllendirmişti. Ayrıca son ana kadar Cihangir'in yanında olan Hüseyin'in olaylar sırasında Osmanlı ülkesine kaçtığını, bu hadisenin ardından Hasan Bey'in amcasının yanından ayrılarak ağabeyine katıldığını belirtelim. Bkz., Tihranî, a.g.e., I, s. 154-156; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 239; Makrizi, a.g.e., IV/4, s. 1185-1187.

yeğenlerinden de yardım alamayınca mağlup olan Yakup Bey kenti boşaltırken, Osman Bey'den buyana ilk defa Ak-Koyunlu yurtlarının büyük bir kısmına hakim olmayı başaran Hamza, sultanlığını ilan ediyordu. Ak-Koyunlu beyi kente kardeşi Şeyh Hasan'ı atadıktan sonra geri dönerken şüphesiz kudretinin zirvesinde bulunuyordu.¹⁵

Erzincan'ın kaybı Ali Bey'in oğulları için büyük bir darbe olurken karşı gösteriler de gecikmedi. Cihangir ve Hasan Bey, Hamza'nın arazisine müteaddid defa saldırılarda bulundular. Mardin çevresi büyük yıkıma uğratıldı. Ardından Ergani ve Âmid hedef seçildi. Hamza'ya ağır askeri ve ekonomik zararlar verdirilmesine rağmen siyasi bir başarı elde edilemedi. Bununla birlikte, yörede ciddi faaliyetlerde bulunmaya devam eden Hasan Bey, babasının sadık dostlarından Eğil hakimi Devletşah'ı saflarına çekmeyi başardı. Hamza'ya karşı savaşı sürdüren şehzade, Kemah'a geçerek amcası Yakup Bey ile birlikte Erzincan'ı geri alma teşebbüsünde bulundu. Ancak kış mevsimi buna mani oldu. 1441-42 kışını Urfa'da ağabeyinin yanında geçiren Hasan Bey burada onbeş yaşında iken kabilesinden bir kızla evlendi. Onun bu evliliğinden Sultan Halil doğacaktır.¹⁶

7- Arap Aşiretleri İle Mücadeleler ve Son Yıllarında Sultan Hamza

İki kardeş Türk tarihinde sıklıkla rastlanan bir dayanışma içinde Urfa emirliğini canla başla savunuyorlardı. Tıpkı Büyük Selçuklu Devletini kuran Tuğrul ve Çağrı Beyler gibi Cihangir emaretin başı, Hasan Bey de ordu kumandanı olarak yöreyi muhafazaya çalışıyorlar, kılıç sallıyorlar, can alıp kan veriyorlardı. En güçlü rakipleri, amcaları Hamza Bey idi. Güneylerinde ise dağınık fakat kalabalık bedevi Arap aşiretleri her zaman bir tehdid oluşturuyorlardı. 1442 başlarında harekete geçen bedevilerden önemli bir Arap kitlesinin Cihangir'e bağlı Emirli Türkmenlerinden Ömer Bey'in elindeki Caber kalesine saldırdığı haberi ulaşınca Hasan Bey derhal müdahalede bulundu. Ancak bedevi dalgası duracak gibi değildi. Bu kez Şam çöllerinden harekete geçen diğer bir unsur Fırat kenarındaki Hadise-ane¹⁷ ve Hakim-ane kalelerine saldırırken, ana koldan ayrılan bir grup da Rakka'yı yağmalamıştı. Hasan Bey, yanında az sayıda asker bulunmasına rağmen bedevilerin karşısına çıktı. Fırat boyunca şiddetli musademeler yaşandı. Neticede Ak-Koyunlu şehzadesi sıkı bir takiple pek çok ganimet ve esirle Caber kalesine geri dönmeyi başardı. Burada takipçi unsurlarla şiddetli bir savaş veren Hasan

15. Tihranî, a.g.e., I, s. 155-159; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 239-241.

16. Tihranî, a.g.e., I, s. 160-162; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 241. Tihranî'ye göre Hasan Bey'in Halil'in doğumundan sekiz ay sonra, Eğil hakimi Devletşah'ın kızından Muhammed isimli bir oğlu daha olmuş, babasının yıldızının yükselmekte oluşundan dolayı çocuğa "Uğurlu" lakabı takılmıştır. Ancak daha sonra isyan ettiği için bu kez "Uğursuz" olarak anılacaktır (bkz. S.163)

17. Burası Sultan Tuğrul Bey devrinde Bağdad'da ünlü Besâsîrî ayaklanması sırasında Halife Kâim Biemrillah'ın bir süre ikamet ettiği yer idi. Bkz. Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara 1965, s. 147.

Bey, güç de olsa Arapları Fırat'ın gerisine atabildi. Suriye'deki büyük kuraklık Arap aşiretlerini kuzeye, Fırat hattına gitmeye zorluyordu. Tarih boyunca yaşanan bu sıkıntı yöredeki hareketlenme ve savaşların ana sebeplerinden birisiydi. Şimdi de güneydeki bedeviler kuzeydeki Türkmenlerin su kaynaklarına göz dikmişlerdi. Türkmenler'in, yığınlar halinde gelen bu kitleleri durdurmaları imkansızdı. Nitekim Advan ve Uneyn gibi yörenin en güçlü ve köklü aşiretleri ayaklanıp Rakka'nın su kaynaklarına el koyduklarında Ak-Koyunlular'ın yapabileceği fazla bir şey yoktu. Urfa'dan çıkan Cihangir ve Hasan Bey'ler Araplar ile Tell-Asud mıntıkasında amansız bir savaşa tutuştularsa da yenilmekten kurtulamadılar. Mağlubiyetten sonra Cihangir Urfa'ya dönerken Hasan Bey yeni Arap taarruzlarına karşı Caber kalesinde beklemeyi tercih etti.¹⁸

Araplar ile uğraşırken unutulmuş kuzeyin yalnız fakat itibarlı lideri Yakup Bey'in yaşlılığını bahane ile mirasını yeğenlerine bırakmak istemesi Ak-Koyunluları tekrar karıştıracağına benziyordu. Cihangir, kardeşi Hasan Bey'i Urfa'da bırakarak derhal Kemah'a giderken amcası Hamza karşı atağa geçerek Yakup'u tehdit etti. Hamza'nın tehditleri yanında oldukça cazip işbirliği önerileri Kemah hakimini tereddüde düşürünce, güvende olmadığını hisseden Cihangir Urfa'ya dönmüş, Hasan Bey'e de Caber yolu gözükmüştü. Bu hengamede Ali Bey'in ölüm haberi ulaştı. Ak-Koyunlular'ın alçak gönüllü talihsiz beyi bir köşede unutulmuş halde Halep yakınlarındaki Şeyzer kasabasında sessiz sedasız hayata gözlerini yummuştu (1443 ortaları). Ölümü Ak-Koyunlular'ın siyasi mukadderatında ferdi üzüntüler dışında, herhangi bir tesir bırakmadı. Oğullarına bıraktığı yegane miras yitirdiği iktidarını geri alma mücadelesi olmuştur.¹⁹

8- Sultan Hamza'nın Ölümü ve Cihangir'in Ak-Koyunlu Beyi Olması

Ali Bey'in vefatından sonra Ak-Koyunlular'da olaylar hızla gelişti. Bir süreden beri sağlığı bozuk olan Hamza Erzincan'da ağır bir hastalığa yakalandıktan sonra bir daha toparlanamadı ve 1444 yılı Ekim ayında Âmid'de öldü. Ardında davasını sürdüreceği bir halef bırakmamış olması, Ak-Koyunlular'da Osman Bey'in ölümünden beri yaklaşık on yıldır devam eden fetretini sona erdirecek gibi gözükiyordu. Ak-Koyunlu topraklarının büyük bir bölümüne hükmeden Erzincan-Âmid ve Mardin sahibi Sultan Hamza kaynaklarda iyi bir şahsiyet olarak yer bulmaz. Devrin yazarları onun portresini zalim, İslam düşmanı, Hıristiyan sempaticanı bir kişi olarak çizerken ölümünden memnuniyet duyduklarını da gizlemezler. Her ne olursa olsun şu kesindir ki Ak-Koyunlular'ın en sıkıntılı dönemlerinde sekiz yıl

18. Tihranî, a.g.e., I, s. 164-167.

19. Tihranî, a.g.e., I, s. 168; İbn Tağnirdi, en-Nücum'z-Zahire (Yay.: W. Poper) Berkeley 1939, VII, s. 248-249.

hükümdarlık yapan Hamza, hükmettiği toprakları muhafaza etmenin yanı sıra daha geniş çaplı bir siyasi bölünmeyi de önlemiştir.²⁰

Kara-Koyunlu baskısı olmadan varlıklarının nedenleri ile bir devlete ihtiyaçları olup olmadığını sorgulayan Ak-Koyunlular, içine düştükleri siyasi krizden tesadüfi gelişmelerle kurtulmaya çalışıyorlardı. Ali ve Hamza Beylerin ölümü yeni bir çığır açmış gibiydi. Şimdiki mesele Hamza'nın mirasının ne olacağı idi. Sahip olana hükümdarlığını ilan edebilecek gücü verebilecek bu kadar önemli mirasın, görünürde iki müddeisi vardı. İddiacılardan Urfa hakimi Cihangir, Hamza'nın kardeşi Erzincan hakimi Şeyh Hasan'a karşı, en azından mesafe yönünden avantajlı olduğunu biliyordu. Sultan Hamza ölünce her ikisi de süratle Âmid'e doğru hareket ederken, başkentte de taraflar arasında hizip savaşı başlamıştı. Düğümü, daha erken gelen Cihangir çözdü. Ak-Koyunlu Beyi erken davranarak Âmid'e hakim olunca, yolların kurbanı Şeyh Hasan çaresiz geri döndü. O, kardeşi Hasan Bey ve sığındığı Birecik'ten çağrılan Emîr-i Dîvân Ali Memaş'ın da hazır bulunduğu bir merasimle Ak-Koyunlu hükümdarı oldu. Merasimi kısa tutan yeni hükümdar ilk icraatını Hamza'nın en önemli terekelerinden Mardin üzerinde gösterdi. Ak-Koyunlu Devletinin temel rükünlerinden olan şehir karışıklık içinde idi. Emirler Hamza'nın kızının hakimiyetini tanımak istemiyorlardı. Cihangir yanı başında her an büyüyen meseleyi kısa yoldan çözmek düşüncesiyle amcasının kızını nikahına aldı. Her ne kadar kale darugası Ali Farraş direnmek istediye de Mardin Ali Bey'in oğullarına teslim oldu. Başarı Cihangir'in güç ve otoritesini pekiştirdiyse de daha alınacak pek çok yol vardı. Erzincan ve Kelkit vadisinin çetinliği büyük bir handikap olarak karşısında idi. Tek tesellileri Kemah hakimi müteveffa amcaları Yakup Bey'in yanlarında oluşuydu.²¹

İçteki kargaşanın yanında yeni Ak-Koyunlu hükümdarı karşı ilk ciddi dış saldırı Araplardan geldi. Şehzade Hasan Bey'in Caber kalesini boşaltmasını fırsat bilen Uneyn aşireti derhal saldırıya geçmişti. Tehlikenin büyüklüğünü gören Cihangir, ihtiyacı olmasına rağmen kardeşi Hasan Bey'i hemen o tarafa sevk etti. Süratle Araplar üzerine yürüyen Hasan Bey Fırat kenarında Uneynlileri büyük bir bozguna uğrattı. O, elde ettiği büyük ganimetler ile Caber'e dönerken Mardin'i ele geçirmiş olan ağabeyinin çağrısı üzerine tekrar ona katıldı.²²

9- Cihangir'in Saltanatına Karşı İsyandar, Yeni Bir Siyasi Bölünme

Âmid ve Mardin'i ele geçirmesine rağmen Cihangir'in saltanatının bütün Ak-Koyunlular'ca kabul görmediğini belirtmiştik. Osman Bey'in mirasçılarının tekrar sahneye çıkarken iktidarı kolay kolay Ali Bey'in oğullarına bırakmaya niyetli olmadıkları anlaşılıyor. Ak-Koyunlu rejimi yeni

20. Tihranî, a.g.e, I, s. 168; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 243.

21. Tihranî, a.g.e, I, s. 168-170; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 244.

22. Tihranî, a.g.e, I, s. 169-170.

bir iç savaş ve siyasi bölünme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Hükümdarlığını ilan eden Cihangir'in güçsüzlüğü problemi daha da derinleştiriyordu. Aslında, konfedere aşiretler şehzadelerin iktidar mücadelesinden oldukça kazançlı çıkmaktaydılar. Güç dengelerini değiştirici özelliklerinden dolayı pek çok taviz kopardıklarından, ekonomik zenginliğin yanında üzerlerindeki hanedana dayalı devlet baskısı zayıflarken, aksine, elde ettikleri imtiyazlar neticesinde siyasi alanda çok daha etkin bir konuma erişiyorlardı. Üzerlerindeki her türlü kısıtlayıcı tedbirlerden nefret eden aşiretler, yeni oluşmaya başlayan bürokrasi ile de mücadele halindeydiler. Kaynaklarda bu alandaki ilk tepkilerin, kendilerini hazineden kısıtlı maaşa bağlayan Hamza devrinin önemli memurlarından Emîr-i Dîvân Ali Memaş'a gösterildiğini anlıyoruz. Aslında bu küçük örnek Ak-Koyunlu devletinin oluşum ve gelişme süreci için son derece anlamlıdır ve devletleşme açısından sarf edilen gayretlerin bir belirtisidir. Özünde var olan güçlü feodal kabile aristokrasisinin bu gelişime direnmemesi beklenemezdi. Böyle bir ortamda Ak-Koyunlu liderlerinin çözümleyici rolü, kabile dinamizmini yeni hedeflere taşımak olmalıdır. Ancak ne Cihangir, ne de diğer taht müddeileri Şeyh Hasan, Mahmut ve diğerlerinde böyle bir kabiliyet yoktu. Bunun için de Hasan Padişah'a kadar bir süre daha beklemek gerekecektir.²³

Hükümlerini tüm Ak-Koyunlular'a kabul ettiremeyen Cihangir'e ilk isyan eden Erzincan valisi Şeyh Hasan oldu. Yönetim, tedbir almaya çalışırken, hareket bir anda devletin kuzey kanadını sardı. Kığı hakimi Pilten Beyin de katılımıyla güçlenen Şeyh Hasan, Kemah üzerine yürüdü. Baskılara dayanamayan Ali Bey ve oğullarının kadim müttefiki yaşlı çınar Yakup Bey, kenti bırakarak yeğenlerinin yanına çekildi ve bir süre sonra da hayata veda etti. Hayatı boyunca tek merkezli, güçlü bir devletten yana olan Yakup Bey'in ölümü, sadece Cihangir değil, Ak-Koyunlu topluluğu için de önemli bir kayıptı. Fakat yerine vekil olarak bıraktığı Celal Bey, Şeyh Hasan'ı bir hile sonucu ele geçirince iktidar oyununda dengeler birden değişti. Bu beklenmeyen hadise ile iktidarın en güçlü muhalifi Şeyh Hasan saf dışı kalırken fırsatı iyi değerlendiremeyen Cihangir onun mirasının bir diğer amcası Mahmut Bey'e geçmesine engel olamadı. Daha önceki dönemlerde, Çemişkezek valiliği dışında Ak-Koyunlu siyaset sahnesinde pek gözükmeyen Mahmut Bey, Sultan Hamza'nın ölümünün ardından oluşan kargaşa ortamından yararlanmak istemiş, ancak konfedere aşiretler tarafından destek görmeyince de Kara-Koyunlular'ın yardımını sağlamak amacı ile 1445 kışında Bağdad'a gitmişti. O, Şeyh Hasan'ın harekâtına paralel olarak İsfahan Bey'den aldığı destekle Ak-Koyunlu arazisine girdi. Ancak, tam o sırada İsfahan Bey'in vefatı ile geri dönmek zorunda kaldı. Mahmut'un hareketinden son derece çekinen Âmid yönetimi biraz rahatlamıştı ki ortaya çıkan Birecik

23. Kabile organizasyonlarına dayalı siyasi sistemlerde aşiretlerin devlet içindeki rolü, devletle ilişkileri konusunda iyi bir örnek oluşturması açısından bkz. Vladimirtsov, B.Y., Moğolların İktimai Teşkilatı, (Çev.:A. İnan), TTK. Yay., Ankara, 1987s. 45 vd.

meselesi yeni bir sıkıntı yarattı. Âmid'de barınamamış olan Ali Memaş, Cihangir'in onayı ile Birecik'e sahip olunca, mağdur duruma düşen sâbık hakim Fahreddin Mahmut Bey'den yardım istedi. Yardım davetini, bir süre önce ertelediği amaçları için iyi bir fırsat olarak gören Mahmut süratle Birecik'e geldi ve kenti eski sahibine iade etti. Bu çıkış ile, Cihangir'e karşı lider arayan kuzey kanadın dikkatini çekmiş olmalı ki hemen Erzincan'a davet edildi. Artık, o, yeni muhalefetin lideriydi. Gelişmelere oldukça kayıtsız kalan Cihangir, biraz geç de olsa Erzincan'ı kuşatmayı akıl etti. Ancak ciddi bir rakip olacağı anlaşılan Mahmut, şehzade Hasan Bey'in yaralanma pahasına gösterdiği üstün gayrete rağmen yeğenini eli boş gönderirken konumunu da güçlendiriyordu (1446 yazı). Erzincan başarısızlığı, Cihangir'e bağlanan ümitleri kırarken Ak-Koyunlular'daki siyasi bölünmüşlüğü de kronik hale sokmuştu. Dış müdahalelere son derece müsait ortam yaratan bu ayrılık Cihangir'in sonunu hazırlayan en önemli unsur oldu.²⁴

10- Şah-Ruh'un Ölümü ve Ak-Koyunlular

Ak-Koyunlular siyasi ve toplumsal bölünmüşlük içinde iken Yakın-Doğu yeni bir siyasi ve sosyal dönüşümün kavşağında bulunuyordu. İçten içe gelişen değişim ateşi, bölgedeki denge unsuru Çağatay hükümdarı Şah-Ruh'un uzun bir hükümdarlık döneminden sonra, 1447 Martı'nda ölümü ile birden her yanı saran yangına dönüverdi. O ana kadar bastırılmış ve pusuda bekleyen dinamik güçler dört bir yandan harekete geçerek o ana kadar geçerli bütün sistem ve değerleri sarsmaya başladılar. Siyasi ve toplumsal organizasyonlar arasında başlayan yarış öyle amansızdı ki, kaybedenin bir daha şansı yoktu. Ufukta yeni bir çağ doğuyordu. Ağırılığı, Anadolu eksenli bir dinamizme dayalı bu çağın siyasi öncüleri de yavaş yavaş sahneye çıkıyorlardı. Adları tarihe altın harfler ile geçen bu aktörler: Fatih Mehmet, Hasan Padişah ve Şeyh Cüneyd'di. Konumuz itibarıyla her üç liderin portresini çizme imkanımız yoktur. Burada Hasan Padişah ve bir tarikat lideri olan Cüneyd üzerinde durulacaktır. Denebilir ki, üç liderin siyasi ve toplumsal projeleri Yakın-Doğu'daki o müthiş atılımın temelini oluşturdu. Çağın alt yapısını hazırlayan pek çok unsuru da göz ardı edemeyiz; hazırlayıcılardan biri de Kara-Koyunlu hükümdarı Cihan Şah idi. O, Azerbaycan'ın uzun yıllar Çağataylılara bağlı yöneticisi iken, siyasi anlamda dağınık ve bölünmüş bir görüntü çizen Kara-Koyunluları tek bir liderin etrafında, Yakın-Doğu'nun en güçlü devleti yapma projesi ile 1446 yılından itibaren harekete geçmiş ve kardeşi İsfahan Bey'in oğlunun yönetimindeki Bağdad'ı Haziran ayında ele geçirerek ilk hedefine ulaşmıştır. Cihan Şah bu hamlesi ile gücünü artırırken rakiplerinin gözü korkmuştu. Efendisi Şah Ruh'un ölümünü, projesi için ilahi bir destek olarak gören Cihan Şah tüm

24. Tihranî, a.g.e., I, s. 172-174; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 244-46. Kaynakların belirttiğine göre Erzincan kuşatması sırasında canla başla mücadele eden Hasan Bey, başta yüzünden olmak üzere muhtelif yerlerinden yirmi yara almıştır (Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 245).

İran'ı yönetimi altında birleştirme gayretlerini artırdı. Bu noktada devleti ve mevcut değerleri tehdit etme noktasına gelen dinî ve ideolojik gruplar ile mücadeleye girişti. Kara-Koyunlu hükümdarı ile Şeyh Cüneyd'in yolları da tam bu noktada kesişir. Şeyh, 1447 yılında Erdebil'deki tarikat postuna oturduğunda Safevi tarikatı, tarihinin en ihtişamlı günlerini yaşıyordu. Bu dinamik zümrenin her an iktidara ortak olmasından endişelenen Cihan Şah, Cüneyd'i ülkeden kovarken tarikat üzerinde de amansız bir baskı oluşturdu. Şüphesiz, bu cüretli müdahale bölgede yeni ve çok ciddi sosyal ve siyasi gelişmelere yol açacaktı. Öyle ki, 1456 yılında Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd'i Âmid'de buluşturan bu müdahaledir²⁵

Cihan Şah, Safevilerin haricinde Hurufilere de cephe almış, çoğunlukla Tebriz çevresinde yaşayan ve bir aralık Çağatay hükümdarı Şah Ruh'a suikast girişiminde bulunacak kadar güçlü olan tarikatı takip ile mensuplarının pek çoğunu öldürmüştür. Olaydan sonra dağılan üyelerden önemli bir kesimi, faaliyet alanlarını Anadolu ve Suriye'ye kaydırmışlar; bu coğrafyada yaşanan önemli siyasi ve sosyal gelişmelerde müessir rol oynamışlardır. O, Hurufiler'den sonra Irak'ta devamlı bir problem çıkaran dinî hizip grubu Karmatilerin devamı sayılan Muşa'sa'a ile uğraştı. Aynı sıralarda amcasının politik yaklaşımına isyan eden İskender'in oğlu Musul hakimi Elvend'in durumu da sıkıntı yaratmıştı. Ancak, Kara Koyunlu hükümdarı, becerikli emir Tarhan oğlu Rüstem ile Muşa'sa'a ve Elvend'i geri püskürttü. Tutunamayan Elvend Bey de Ak-Koyunlular'a sığındı. Cihan Şah, âsî yeğenini derhal istetti. Karşı duracak gücü olmamasına rağmen direnen Cihangir, eski bir Türk geleneğine atfen mülteciyi geri vermedi. Almakta son derece kararlı olan Şah, üç kez ısrarla kaçağı istetip her seferinde de red cevabı alınca süratle savaş hazırlıklarına başladı. Elvend vakası ile yazgıları birbirine bağlanan iki ulus, sadece kaderlerini değil, bölgedeki dengeleri değiştirecek yirmi yıllık uzun soluklu bir mücadeleye başlıyorlardı.²⁶

Kara-Koyunlular'ın iç işlerine karışma cüreti gösteren Cihangir'in nasıl bir taktik içinde olduğu belli olmamakla beraber, bunun sonuçlarını iyi hesaplayamadığı anlaşılıyor. Ak-Koyunlular'a ciddi bir ders vermek isteyen Cihan Şah, 1450 baharında Emir Arapşah ve Kılıç Arslan kumandasında güçlü bir orduyu Mahmut Bey'in idaresindeki Erzincan üzerine gönderdi. Tercan hakimi Musa, Şeyh Hasan oğlu Bayezid ve Pilten Bey'in oğulları Halil ve İskender'in katılımlarıyla güçlenen ordu, Erzincan'ı kuşattı. Ak-Koyunlu hükümdarının, kentin muhalifi elinde olmasından dolayı tehlikeye karşı takındığı umursamaz tavrına ilk tepki kardeşi Hasan Bey'den geldi.

25. Tihranî, a.g.e., I, s. 175-177; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 248-249; İA, Cihan Şah Mad, cüz 23, s. 176; Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd arasındaki siyasi ve sosyal ilişkiler için bkz., Hinz W., Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd- XV. yy.da İran'ın Milli bir Devlet Olarak Yükselişi, (Çev.: T. Bıyıkhoğlu), TTK. Yay. Ankara 1948.

26. Tihranî, a.g.e, I, s. 178; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 170; İA, Cihan Şah Mad., s. 176.

Şehzade son derece isabetli bir görüşle Mahmut Bey'e yardım edilmezse Âmid'de oturmanın zorlaşacağına işaret etti. Ancak, dar görüşlü ve çapsız bir lider olan Cihangir, kardeşinin ikazlarına kulak tıkadı ve yardımı reddetti. Bu şekilde dıştan yardım gelmeyen ve halkının dayanma gücü de gittikçe azalan Erzincan, aman karşılığı teslim oldu. Ancak şehre giren Kara-Koyunlular, ahaliyi Elvend'e karşı esir ettiler. Ardından Cihan Şah, yeğenine karşı, esir ettiği Erzincanlıların takas edilmesini önerdi ise de Cihangir aynı gerekçeleri öne sürerek kabul etmedi. Küçük bir yerel emire söz geçirememenin öfkesi içindeki Kara-Koyunlu hükümdarı, en güvendiği komutanlardan Tarhan oğlu Rüstem'i 30.000 kişilik muazzam bir kuvvetle Cihangir'in üzerine gönderdi. Orduda, Musa Bey gibi Ak-Koyunlu beylerinin yanında bizzat Şeyh Hasan'ın da bulunması, Kara Koyunlu hükümdarının bir operasyon hazırlığı içinde olduğu izlenimini vermektedir. Kara Koyunlular Kemah, Divriği yolu üzerinden Malatya'ya ulaştıklarında panik içinde emirlerle istişare yapan Cihangir, kardeşi Hasan Bey'in bütün itirazlarına rağmen savaşmayı göze alamadı ve Âmid'e kapandı. Emirlerinin basiretsiz ve korkak tavrını gören aşiretlerden Bektaşlı ve Koca Hacılılar Şeyh Hasan'a sığınırken, Pürnekliler de Rüstem'e katıldılar. Çözülme o kadar vahim boyutlara vardı ki, tarihinde ilk defa bir Ak-Koyunlu hükümdarı maiyeti tarafından yüz üstü bırakıldı. Hasan Bey de otoritesi olmayan ve hükümdarlığı tartışmalı hale gelen ağabeyini terk ile yurtluğu ve Ergani'ye çekildi. Ak-Koyunlular sahipsiz ve kaderlerine terk edilmişlerdi. Cihangir tam bir gaflet, hatta hıyanet içinde kavmini önce ateşe atmış sonra da yüz üstü bırakmıştı. İşin en önemli yönü, düşman tehlikesinden çok liderlik meselesi idi. Aslında, aranan kurtarıcı çok uzaklarda değildi ve buhranın sebep olduğu sis onu şimdi lik engelliyordu.²⁷

Cihan Şah'ın Diyarbekir harekati, Kahire'de büyük endişe ile izlenirken Ak-Koyunlu hükümdarı Cihangir'in, Kara Koyunlular önünden kaçarak Suriye'ye yöneldiği haberi büyük paniğe sebep oldu (Temmuz 1450). Halbuki, Cihangir sığınmak için değil dağılan aşiretini toparlamak için gelmişti. Bölgedeki karışıklıklardan tedirgin olan Memlük yönetimi, herhangi bir ihtimale karşı Diyarbekir'deki çıkarlarını koruyacak yardımcı bulmakta zorlanmadı. Daima Dulkadirli ile beraber hareket eden Kasım b. Kara Yülük, Kahire'ye gelerek Memlükler adına Diyarbekir'in yönetimine talip olduğunu beyan etti. Sultan Çakmak, "bekle gör" politikası uygularken gerçekten Diyarbekir'de göz gözü görmüyordu. Ak-Koyunlu yönetiminin yaşadığı şaşkınlık nöbetine katılan Urfa valisi Üveys Bey, hiç sebep yokken kenti terk etmişti. Gelişme üzerine gücünü o yöne kaydıran Rüstem, yolu üzerinde bulunan Siverek ve Hums yörelerindeki Türkmenleri yağmaladıktan sonra Urfa'ya yöneldi ve kenti kolayca ele geçirdi. Buraya bir Kara Koyunlu birliği yerleştirdikten sonra da Mardin'e yöneldi. Güçlü bir birliğin savunduğu kent, Kara-Koyunlulara uzun süre direndi ve önemli kayıplar verdirdi. Bu

27. Tihranî, a.g.e., I,s. 179-180; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 271-72; İA, Cihan Şah Mad., s.

başarıdan cesaret alan Cihangir, Mardin'in yardımına koştu ise de ağır bir mağlubiyete uğrayarak Âmid'e geri döndü. Ak-Koyunlu birliği, hükümdarlarının yenilgisi üzerine kenti boşaltarak iç kaleye geçince Kara-Koyunlular da şehre girdiler. Kara Koyunlular'ın beklenmedik bir başarı ile Urfa ve Mardin'i alarak Diyarbekir eyaletinde etkili bir güç haline gelmeleri, Memlükleri ürkütürken karşı atağa geçmek isteyen Sultan Çakmak, bir yandan Cihan Şah'a elçi gönderirken hemen ardından da Eylül 1450'de Kahire'de bulunan Kasım b. Kara Yülük'e Urfa naibi olarak hil'at giydirdiyordu. Bölgenin iki büyük gücü, Diyarbekir üzerinde şiddetli bir nüfuz mücadelesine girerken daha ihtiyatlı olan Cihan Şah, Kahire'ye hareketinin düşmanlık amacı taşımadığı haberlerini gönderiyor, Ak-Koyunlular üzerindeki baskıyı da artırıyordu. Öyle ki, Kasım 1450'de Memlük başkentine ulaşan bir habere göre, Kara Koyunlu hükümdarı kendisinden kaçan Cihangir'in peşinden Memlük arazisine girerek Haleb yakınlarına kadar gelmişti. Türkmen çatışmasının ülke topraklarına yayılmasından korkan Sultan, derhal sınırları kapattırırda ise de yöredeki paniği önleyemedi. Cihan Şah'ın hareketi sonucu, Haleb yöresindeki halk yurtlarını terk ederken kıtlık da baş göstermişti. Memlük hükümdarı Cihan Şah'ın Haleb yöresinden ayrıldığına dair Aralık başında gönderilen haber ile biraz olsun rahatladı. Buna karşılık Ak-Koyunlu hükümdarı Âmid'de hiç rahat değildi. Diyarbekir üzerinde ölümüne bir mücadele yaşıyordu. Muhasara altında çok zor günler geçiren Cihangir, annesi Sârâ Hatunu Mısır sultanına göndermek zorunda kaldı. Sârâ Hatun'u bir süre Bire'de bekleten Sultan Çakmak, daha sonra onu Kahire'de kabul etti (Ocak 1451). Bu görüşmeden sonra Suriye naiplerinin Ak-Koyunlular'a destek vermeye başladıklarını göreceğiz. 1451 yılı Şubat'ında Cihangir'in oğlu Kahire'ye gelerek babasının teşekkür ve bağlılığını bildiren mektubunu getirdi. Bir Memlük-Ak-Koyunlu yakınlaşması karşısında diplomatik atağa geçen Cihan Şah, aynı yılın Mart ayında dostluk ve bağlılık mesajları taşıyan elçilik heyetini Kahire'ye göndermekte gecikmedi.²⁸

11- Hasan Bey'in Direnişi

Cihangir liderliğinde tarihinin en zor günlerini yaşayan Ak-Koyunlular'ın mukadderatı hususunda Memlükler ile Kara Koyunlular'ın diplomatik pazarlık içine girdikleri bir ortamda şehzade Hasan Bey yeni bir umut oldu. Genç şehzade, toprakları üzerinde kara bulutların dolaştığı ve herkesin şaşkınlık içinde bulunduğu sırada ne yaptığını bilen tek kişi idi. Kara Koyunlu saldırısı başlayınca kardeşinden ayrılarak, aşiretini Siverek'ten daha emin bir yer olan Çermik arazisine göçürmüş, burada ağır kış şartlarına rağmen kısa sürede kendini toparlamıştı. O, bir süredir yanında bulunan Üveys Bey'i tekrar Urfa'ya dönmesi için ikna etmişti. Kış ortasında Urfa'ya giden Üveys, Emîr-i Âhûr Hüseyin ve Sunduk Aka'nın yardımları ile kenti

28. Tihranî, a.g.e., I, s. 181; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 272; İbn Tağribirdi, Havadis el-Duhûr fi meda'l-eyyam ve'l-şuhur (Yay: W. Popper), Berkeley 1930, s. 79-80, 93,95,97,99, 103.; İA, Cihan Şah Mad. s. 177.

Kara Koyunlular'dan geri almayı başardı. Başarı Ak-Koyunlulara büyük moral verirken, Mardin kuşatması ile uğraşan Rüstem, rakibinin toparlanmasına imkan tanımadan, Ak-Koyunlu Şeyh Hasan, Pir Ali ve Şeyh Mehmed'i Urfa'ya gönderdi. Kuşatma altında bulunan Üveys'in fazla dayanamayacağı anlaşılınca, Hasan Bey kardeşinin yardımına koştu. Özel mülkü Ergani'den hassa kuvvetleri ile beraber Âmid'e gelen şehzade, ağabeyinin yardımcı kuvvetlerini de alarak Urfa'nın imdadına koştu. Ancak kent düşmüş ve iç kale de Kara-Koyunlularca çepeçevre kuşatılmış olduğundan içeri girmek için bir süre bekledi. Girdikten sonra da kaledeki az sayıdaki Ak-Koyunlu birliğini örgütleyerek düşman üzerine saldırdı. Başarısız ilk saldırının ardından Hasan Bey'in, hassa nökerleri ile gerçekleştirdiği ikinci hareket ile dışarı çıktılar ve Üveys Bey ile beraber gaflet içindeki düşmana taarruz ettiler. Büyük bir vuruşma oldu. Hasan Bey'in mahirane yönetimi sayesinde 300 kişilik kuvvet 1200 kişiye galip geldi. Savaş sonunda başta muhalif ve hain Şeyh Hasan olmak üzere Ak ve Kara Koyunlular'dan bir çok düşman emiri esir edildi. Huzura getirilen Şeyh Hasan, bizzat Hasan Bey tarafından cezalandırıldı. Kesilen başı Mısır'a gönderilirken elleri de Âmid'e yollandı. Ardından Bektaşlı Mehmet Bey de aynı akıbete uğratıldı. Pürnekli Veli, Pervane Ali Bey ve Hacılı Mehmet Bey gibi diğer hainler de Âmid'e gönderildi. Beklenmedik bir anda büyük bir zafer kazanan Hasan Bey bir anda Ak-Koyunlular'ın kahramanı oldu. Memlüklerin bölgeye atadığı Kasım b. Kara Yülük'ün emrine girmeye hazırlanan Habur ve Cizre arasında bulunan Ak-Koyunlu obalarından bir kısmı, zaferin ardından Hasan Bey'e katıldılar. Hasan Bey'in zaferi Memlükler'de de büyük bir heyecan yarattı. Rebiülevvel 855/Nisan 1451'de Kahire'ye ulaşan haberde Hasan Bey'in zaferi müjdeleniyordu.²⁹ Zaferin ardından Âmid'e geçen Hasan Bey, ağabeyine hediyeler gönderdikten sonra yurtluğu Ergani'ye yöneldi.³⁰

12- Kara-Koyunlu Rüstem Bey İle Mücadele

Hasan Bey'in başarısından çekinen Kara-Koyunlu emiri Rüstem Bey, Mardin kuşatmasını bırakarak Ak-Koyunlu şehzadesinin peşine düştü. Birecik, Siverek ve Âmid üzerinden Ergani'ye ulaşırken geçtiği yerlerdeki aşiretleri yağmaladı, ekinlerini yaktı. Hasan Bey, maiyetinin bir kısmını Memlüklerin elindeki Harput'a gönderdikten sonra Ergani'den çıktı. Şimdi, iki taraf arasında müthiş bir mücadele başlıyordu. Fırat'ın kolları arasında cereyan eden kovalamacada taraflardan bazen biri bazen de diğeri avcı rolü oynuyordu. Yanında az bir kuvveti olduğu halde yöreyi çok iyi bilmenin avantajını kullanan Hasan Bey, Kara-Koyunluları yorarak ani baskınlarla sonuç almaya çalışıyor, bunda da başarılı oluyordu. Hasan Bey kadar düşman da yamandı. Rüstem Bey, aldığı mağlubiyetlere rağmen bir türlü şehzadenin peşini bırakmıyordu. 1451 yazı girerken, Diyarbekir bozkırlarında nice

29. İbn Tağribirdi, Havadis, s. 104.

30. Tihranî, a.g.e., I, s. 183-185; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 273-274.

kahramanlıklara sahne olmuş bu destansı mücadele hala sürüyordu. Ak-Koyunlu şehzadesi, mekan olarak seçtiği Karaca Dağ eteklerinde sadece düşmanla değil vahşi tabiat ve açlık ile de mücadele ediyordu. Yiyecek bulamadıkları zamanlar atları kesip yemek zorunda kalıyorlardı. Bununla birlikte, Hasan Bey ve nökerleri hiç bir zorluktan yılmadan mücadelelerine devam ediyor, pusu ve vur-kaçlar ile düşmanı yıldırma yoluna gidiyorlardı. Gündüz saklanıp gece hareket etmek zorunda kalan şehzadeye ağabeyi Cihangir yardım etmek istemiş, ancak teşebbüsü Rüstem tarafından engellemişti. En sonunda düşmanı bir yıldan beri bozkırlarda oyalayan Hasan Bey, Âmid'e dönmeyi başardı. Burada bir süre dinlenip kuvvetlerini toparladıktan sonra, ağabeyinin karşı çıkmasına rağmen kent önlerinde karargah kurmuş olan Kara-Koyunlulara saldırdı. Öncü çarpışmaların ardından, bir kaç mevkide Kara-Koyunlular ciddi biçimde mağlup olunca, Rüstem telaşa düştü ve geri çekilmeye başladı. Bu arada kardeşine yardım için kent dışına çıkan Cihangir, Cihan Şah'ın hareketlendiği haberi üzerine Âmid'e döndü.³¹

Tarhan oğlu Rüstem, elindeki mevcut kuvvet ile Ak-Koyunlular'ı yok edemeyeceğini bildirince büyük bir öfkeye kapılan Cihan Şah, hıncını Ak-Koyunlu esirlerden çıkardıktan sonra bizzat Âmid'e yönelmek istedi. Ancak Azerbaycan'daki gelişmeler dolayısıyla bunu göze alamadı. O ikamet ettiği Erzincan'dan hareketle Tercan'a, oradan da Duharlı Bayezid Bey'e havale ettiği Bayburt'a ulaştı. Ak-Koyunlular'ın bu kadim yurdu Kutlu Bey'in torunlarından Cemşid ve Ahmet Beylerin elindeydi. Kara-Koyunlu hükümdarı Ahmet Bey'i öldürtüp, kaleyi nökerlerinden Emiktaş Mahmut'a verdi. Erzincan ve Tercan da Pilten Bey evladından Kılıç Arslan'a bırakılırken, Şebinkarahisar'a da Şeyh Hasan tayin edildi. Ak-Koyunlu Cafer Bey tarafından tehdit edilen Kemah'ın imdadına Kılıç Arslan'ın nökerlerinden Şeyh İbrahim'i gönderen Kara-Koyunlu hükümdarı, İspir'i de Bayezid Bey'e bıraktı. Böylece Ak-Koyunlular'ın kuzeydeki hemen bütün yaylakları Kara-Koyunlular'ın denetimine geçerken, yöreden ayrılan Cihan Şah, atalarının kadim yurdu Bingöl yaylağına vardı. Kara-Koyunlu hükümdarı Bingöl'de iken kendisine direnen Kemah ve Karahisar'a yardımcı kuvvetler gönderdi. Bunların başında bulunan Kılıç Aslan, ahaliye zulmetmişti. Bilhassa Ramazan/Eylül 1451 ayında yapılan bu zulüm Müslümanların şikayetine yol açtı ve Kılıç Aslan Kasım Bey'in müdahalesi ile Erzincan'a geri dönmek zorunda kaldı. Bingöl üzerinden Muş'a geçerek zahire tedarik eden Kara Koyunlu hükümdarı, oğlu Muhammedi Mirza'yı da Ak-Koyunlular üzerine gönderdi. Aynı sıralarda Mardin civarında bulunan Rüstem ile Cihangir arasında sulh müzakereleri yapılmakta idi. Rüstem'in önerisi ile annesi Sârâ Hatun'u Cihan Şah'a gönderen Cihangir, istediğini elde edemedi. Sârâ Hatun'u çok iyi karşılayan Kara-Koyunlu hükümdarı, barış için oğullarından birini rehin istiyordu. Ak-Koyunlular bunu kabul etmeyince savaş yeniden

31. Tihranî, a.g.e., I, s. 185-202; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 275-277

başladı. Muhammedi Mirza ile birleşen Rüstem Âmid'i kuşattı. Ancak Ak-Koyunlu direnişi ve kışın çok sert geçmesi Kara-Koyunluları yıldırıldı. Rüstem muhasarayı bırakarak Cihan-Şah'ın yanına dönerken Hasan Bey de Bire ile Suruç arasındaki Ak-Koyunlu köylerini yağmalayan Kürtler üzerine yürüdü. Ağır iklim şartlarında güçlükle de olsa Kürtleri tedip eden şehzade bir çok ganimet ele geçirdi ve 1/5'ini ayırdıktan sonra kalanlarını askerlerine dağıttı. Ardından da Samsat-Urfa arasında kışladı.³²

1452 baharında Rüstem yeniden Âmid önlerinde gözükmeye Cihangir, kardeşinden yardım istedi. Hasan Bey, maiyetinin karşı çıkmasına rağmen harekete geçti. Ulusunu Çermük'te bıraktıktan sonra Âmid'e yöneldi. Deve Geçidi'nde Ergani askeri de kendisine katıldı. Ancak yolda Rüstem'in Çermük'e saldırdığı ve tahrip ettiği haberini alınca geri döndü. Kara-Koyunluları yöreden uzaklaştırdı ise de ikinci bir çarpışmada yüzünden yaralanarak Ergani'ye çekildi. Yanında kader arkadaşları Süleyman Biçen, Şeyh Ali Mühürdar, Mansur Avşar, Halil Bey, Şeyh Hasan ve Koca Hacı Ali vardı. Ergani'de Ulusunu aç ve perişan gören şehzade, Muş taraflarına akın yaptı ve pek çok ganimetle geri döndü.³³

13- Cihangir'in Kara-Koyunlular İle Sulh Yapması ve Hasan Bey

Timur'un torunlarından Baysungur oğlu Babür Mirza'nın Horasan ve Irak-ı Acem'de gösterdiği faaliyetlerden ürken Cihan Şah, alelacele Kara-Koyunluları Diyarbekir üzerinden çekerken Ak-Koyunlu hükümdarı Cihangir ile avantajlı bir anlaşma yaptı. Buna göre Ak-Koyunlular, tarihlerinde ilk kez Kara-Koyunlu tabiiyetini kabul etmiş oluyorlardı. Ayrıca Cihangir oğlu Murad'ı Kara-Koyunlu sarayına rehin olarak gönderirken kızını da Muhammedi Mirza ile evlendirmeye razı olmuştu. Halbuki yürekli bir Cihangir, Çağataylı tehdidi altındaki Kara-Koyunluları rahatlıkla perişan edebilirdi. Gerçekten durum Ak-Koyunlular açısından onur kırıcıydı. Ancak olan oldu, Ak-Koyunlu hükümdarı her zaman olduğu gibi en kolayını tercih etti. Fakat bu defa kendini kurtaramadı. Ulusu ve aşireti onu terk etti. Hükümdarlığı Âmid'de bile tartışılır hale geldi. Huzursuzluğun ve arayışın arttığı bir ortamda kardeşi Hasan Bey faaliyetlerine hız veriyordu.³⁴

Kara-Koyunlular ile anlaşma yapan kardeşinden tamamen kopan Hasan Bey, bir süre Ergani'de dinlendikten sonra faaliyet sahası olarak kadim yurtları Erzincan bölgesini seçti. Bir süreden beri Kara-Koyunlu denetiminde bulunan bölgede iç kavgalar iyiden iyiye artmıştı. Memlük desteği ile kendine iyi bir konum edinmeye çalışan Mazgirt hakimi Kasım b. Osman, Kara-

32. Tihranî, a.g.e., II, s. 205-213; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 276.

33. Tihranî, a.g.e., I, s. 214-21.

34. Cihangir'in Kara-Koyunlular ile anlaştığı haberi Cemaziyelevvel 856/Mayıs-Haziran 1452'de Kahireye ulaşmıştı. Bkz., İbn Tagrıbirdi, Havadis, s. 127; Tihranî, a.g.e., s. 221; Woods, J., Akkoyunlular (Çev.: S. Özbudun), İstanbul 1993, s. 142.

Koyunlular'ın Çağataylar ile meşguliyetinden yararlanarak Erzincan'a saldırmıştı. Tehlike karşısında diğer Ak-Koyunlu emirleri birleşerek Hasan Bey'den yardım istediler. Genç şehzade Pilten Bey oğulları Halil ve İskender'in yanı sıra Bayburt, Tercan havalisine hakim Ahmediler soyundan Musa, Çemişkezek hakimi Şeyh Hasan ve Kılıç Aslan'ın desteğinde Kasım Bey üzerine yürüdü. Kendisine karşı oluşturulan ittifaka karşı duramayacağını anlayan Kasım Bey, Bayburt'a kaçtı ise de Hasan Bey'in nökerleri tarafından ele geçirildi. Hasan Bey amcasına dokunmadı ve asıl hedefi olan Kılıç Aslan üzerine yöneldi. Rakibini, oğlunu tutsak etmek suretiyle etkisizleştiren şehzade, doğrudan Erzincan üzerine yürüdü. Kenti kırk bir gün kuşama altında tuttu. Bu arada, bir yandan Dulkadirli Süleyman, diğer yandan da Cihan Şah'ın gönderdiği Hassun oğlu ve Yar Ali komutasındaki Kara-Koyunlu güçleri ile mücadele ederek onları mağlup etmeyi başardı. Ancak Saadlu Hüseyin ve Arabşah komutasında gönderilen son Kara-Koyunlu ordusuna direnemeyeceğini gördüğünden kuşatmayı kaldırarak Tercan taraflarına gitti. Bir süre yörede eğlendikten sonra, Kara-Koyunlular'ın Van gölü havzasında bulunan kadim yurtlarını yağma için Bingöl yaylağına gelmişti ki, Kara-Koyunlu Arapşah'ın Erzincan'ı ele geçirip Kılıç Aslan'ı da yöreden uzaklaştırdığı haberi geldi. Ak-Koyunlu Kılıç Aslan'ın Cihan Şah'a katılmasını önlemek isteyen Hasan Bey, yolları tutmuşsa da Kılıç Aslan Erzurum taraflarından Kara-Koyunlu hükümdarına ulaşmayı başarmış, ancak Cihan Şah onu hapse atarak ödüllendirmişti. Bu hadisenin ardından Bingöl'e dönen şehzade, burada avlanırken kardeşi Cihan Şah'ı da Ahlat, Erciş ve Adilcevaş üzerine gönderdi. Pürmekli Halil Akdoğan ile birlikte Kara-Koyunlu yurtlarında fırtına gibi esen Cihan Şah, pek çok ganimet elde etti. Kardeşinin sebep olduğu ağır tahribatı haber alan Hasan Bey, esirleri serbest bıraktırdıktan sonra Ahlat'a gitti. Vaziyetin normale dönmesi üzerine de Muş taraflarına yöneldi. Burada mahalli Kürt beylerinden Şemseddin Bitlisi, Melik Sasoni ve Süleymani İbrahim gelerek itaatlerini bildirdiler. Hasan Bey buradan Çapakçur yolu ile Çemişkezek hakimi Şeyh Hasan'ın üzerine yürüdü. Ak-Koyunlu savaşçılarının akınları karşısında çaresiz kalan Şeyh itaat arzetti. Cihangir'den ayrıldıktan çok kısa süre içinde, gerek yörede ve gerekse Ak-Koyunlular nezdinde gerçekleştirdiği onca büyük iş dolayısıyla büyük güç ve prestij kazanan Hasan Bey'in, tüm Ak-Koyunlular'ın hükümdarı olmak için önünde sadece Âmid kalmıştı.³⁵

14- Âmid'in Düşmesi ve Hasan Bey'in Ak-Koyunlular'ın Başına Geçışı

Ağabeysinde bulunmayan enerjik, atak ve uzağı gören kişiliği ile temayüz eden Hasan Bey çok kısa süreye sığdırdığı olağanüstü başarıları neticesinde yıldızı her geçen gün parlarken, yaşanan olaylar da lehine geliyordu. O, Ahlat'dan dönmüş, Çemişkezek taraflarında dinleniyordu ki,

35. Tihranî, a.g.e., I, s. 228-230.

amcası Kasım Bey'in Cafer b. Yakup'u katlederek Kemah'ı kuşatığı haberi geldi. Kemahlıların yardım istemesi üzerine o tarafa yönelmek üzere iken, Kürtleri yağmalamak için çıkan ağabeyi Cihangir'in sıkışık vaziyette ve Âmid'in de boş olduğu bilgisi ulaştı. Bu, şehzadenin yıllardır beklediği bir fırsat olabilirdi. Süratle karar verdi ve Âmid'e doğru yollandı. Yanında kırk adamı vardı. Kente tanınmadan girmek istiyordu. Plan başarılı oldu ve Hasan Bey hiç bir direnişle karşılaşmadan Âmid'e sahip oldu. Durumdan haberdar olan kentin ileri gelenleri (a'yân), reaya ve esnaf bağlılıkları bildirdiler. Hasan Bey, talihinin de yardımıyla büyük bir başarı kazanmış iken, hiç bir şeyden haberi olmayan Cihangir, Şeyh Hasan'ın uyarısı ile askerini Mardin'e gönderdikten sonra mülazımları ile Âmid'e yöneldi. Hiç bir şeyden habersiz, kentin surlarına kadar geldikten sonra vaziyeti sadık bir adamından öğrenince yanında bulunan üç adamıyla birlikte yöreyi terkederek Mardin'e gitti. Hasan Bey, kardeşini bir süre takip ettirdi. Ardından da Âmid'de yönetimini güçlendirme yoluna gitti. Bu meyanda, Koca Hacılı Ali Bey ve Pürnekli Dara Beyler Hasan Bey'e katılmışlardı. Sadık adamlarından Ebubekir'i kent darugaliğine atayan genç lider, Âmid çevresini de itaat altına almak için Beşiri yöresine gitti ve oradaki yerel beyler ve kale sahiplerine de hakimiyetini kabul ettirdi (1452 sonu).³⁶

Zaferin ardından 1452 kışında yaşanan kıtlık Hasan Bey'in gücünü sarsarken Cihangir'in Urfa'da Üveys Bey ile ittifak girişimine zemin hazırladı. Ortakları hareket etmeden avlamak isteyen Ak-Koyunlu beyi Mart 1453'de Âmid'den çıktı. Mardin yakınlarında iken Emîr-i Âhûr Kasım Bey'i yöreyi yağma etmesi için bıraktı; kendisi de Urfa yönünde hareket etti. Kent önlerinde karşısına çıkan bir kuvveti etkisiz hale getirmesinin ardından o sırada Nusaybin taraflarını yağmalayıp gelmiş olan Kasım Bey'i de alarak Suruç taraflarına gitti. Kardeşinin engellemesi ile Memlûkler ile görüşme imkanı bulamayan Cihangir Urfa'yı terkederek Mardin'e döndü. Onu Üveys Bey izleyince Hasan Bey'in Urfa'yı ele geçirmesi güç olmadı. Kenti sadık adamı Koca Hacılı Mehmet Bey'e emanet eden Ak-Koyunlu Beyi, Arap Beni-Rebia aşiretini de itaat altına aldıktan sonra Viranşehir üzerinden Mardin'e yöneldi. Hasan Bey ağabeyi ile anlaşmak isterken, Cihangir de sulthan yana gözükiyordu. Ancak mülazımlarının kışkırtmasıyla savaş başladı. Cihangir'in ordu saflarında Üveys Bey'den başka Ak ve Kara Keçili Kürtlerinin de varlığına rağmen savaşı Hasan Bey kazandı. Ardından Mardin'i bir süre kuşatma altında tutan Hasan Bey, ele geçiremeyince Âmid'e döndü.³⁷

Cihangir sindirilmişti. Şimdi enerjik Ak-Koyunlu beyinin hedefinde, kardeşi ile savaşta karşı tarafta yer almış olan Hısn-ı Keyfa Eyyübileri vardı. O, vakit geçirmeden Beşiri'ye gitti. Kürt emirleri hemen itaatını bildirdiler.

36. Tihranî, a.g.e., I, s. 130-132; Fethin ardından Hasan Bey'in gönderdiği elçi Zilhicce 856/Ocak 1453 başında Kahire'ye ulaşmıştı. Bkz., İbn Tagrıbirdi, Havadis, I, s. 137.

37. Tihranî, a.g.e., I, s. 233-235.; Woods, a.g.e., s. 145.

Hasan Bey kısa bir yaz molasından sonra bu kez yönünü kuzeydeki en büyük tehdid unsuru olan Kara-Koyunlu Arabşah'a çevirdi. Eleşkirt yakınlarında iken orduya büyük bir sürekle avı yaptırdıktan sonra Sürmeli'ye doğru hareket etti. Öte yandan Ak-Koyunlu tehdidinden ürken Arabşah Sürmeli'yi terk ile Arpaçay taraflarına gitmişti. Hasan Bey de ısrarla onu takip ediyordu. Ancak askerleri yorulmuştu. O, Balıklı Göl civarında bir süre dinlendikten sonra yeniden Kara Koyunlu emirinin peşine düştü. İnatçı rakibinden kurtulamayacağını anlayan Arabşah, yöreyi terk ederek Gence taraflarına çekildi. Kara Koyunluları kaçırtan Hasan Bey büyük bir başarı kazanmış, ata yurtları olan Bayburt-Erzurum hattının denetimini yeniden ele geçirmişti. O, Kağızman, Tercan ve Bayburt sahiplerinin itaatlerini aldıktan sonra yörenin merkezi olan Erzincan'ı kuşattı ise de alamadı. Başarı ile sonuçlandırdığı seferinin ardından kışlık merkezinde dinlenmeye çekilen Ak-Koyunlu Beyi zaferini diplomatik kanallar ile de pekiştirmek amacıyla Kahire'ye ve Osmanlı sultanı Fatih Mehmed'e elçiler gönderdi. Gelen cevaplar olumluydu; bölgenin iki güçlü devleti Hasan Bey'i yeni Ak-Koyunlu hükümdarı olarak tanıyorlardı.³⁸

Ak-Koyunlu hükümdarı için 1454 yılı, hakimiyetini pekiştirme gayreti içinde geçen bir yıl oldu. Hanedanın sadık dostu Eğil hakimi İsa Bey, yeniden itaat altına alındı. Sıra Eyyübi hanedanının son bakiyelerinden Hısn-ı Keyfa hakimlerine gelmişti. Burada, Hasan Bey'in muhalifi olan Melik Halef, Kara-Koyunlu Cihan Şah tarafından destekleniyordu. Yörede kendisine bağlı bir peyk yaratma hevesinde olduğu anlaşıl原因an Kara-Koyunlu hükümdarı, Ak-Koyunluları Hısn-ı Keyfa'da uğraştırmakla kalmamış, şimdi de Aynlu Arabşah komutasında 20.000 mevcutlu büyük bir orduyu Erzincan üzerine sevk etmişti. İki cepheden birini tercih etmek durumunda olan Hasan Bey, Melik Halef ile geçici bir anlaşma yaptıktan sonra Arabşah'ın üzerine yürüdü. O sırada, Pülümür yakınlarında Şetari kalesini kuşatmakla meşgul olan Kara-Koyunlu beyi, Hasan Bey'in geldiğini haber alınca muhasarayı kaldırarak Erzincan'a sığındı. Bu arada da Kara-Koyunlulara yardım için yola çıkan Bayburt hakimi Duharlı Mahmut Kökültaş, yolda Bayezid Bey tarafından yakalanarak esir edildi. Bütün bu gelişmelerin ardından yörede kalmanın artık çok tehlikeli olmaya başladığını gören Kara-Koyunlular, Erzincan'da fazla kalmadan Azerbaycan'a döndüler.³⁹

Kara-Koyunlular'ın çekilmesinin ardından Hısn-ı Keyfa kuşatmasına kaldığı yerden devam eden Hasan Bey, nihayet Melik Halef'i bertaraf ile yerine mütü Ahmet Bey'i tayin etmeyi başardı. Ak-Koyunlu Beyinin bir sonraki hedefi, Cezire'deki Kara-Koyunlu toprakları oldu. Ulusu, kardeşi

38. Tihranî, a.g.e., I, s. 236-239.

39. Tihranî, a.g.e., I, s. 239-242; Bu olaylar ile ilgili olarak Hasan Beg Rumlu, Ahsenü't-Tevârih'de, 859/1455 yılında Erzincan'dan Emir Taharten evladının elçilerinin, Kara-Koyunlu başkentine geldiğini zikreder ki, bu bizi, Erzincan'ın o tarihlerde Kara-Koyunlular adına Emir Taharten evladınca yönetilmekte olduğu yönünde güçlü bir şüpheye götürür.

Cihan-Şah ile beraber Samsat'ta bırakarak Musul'a yöneldi. Harran üzerinden Eski Musul'a inerken Muratlı Rüstem ile Koca Hacı Ali'yi Dohuk'a gönderdi. Sincar'a kadar genişleyen yağma sonucunda büyük ganimet ele geçti. Adet olduğu üzere ganimeti paylaşan Ak-Koyunlular, Fırat boylarına gelerek ellerindekini Şamlılara sattılar. Kuzu ve at karşılığında mamul eşya aldılar. Rahbe taraflarına saldıran bedevileri de yağmalayan Hasan Bey, 1455 baharında Âmid'e döndü. Bir süre dinlenip çocukları Halil, Mehmet ve Zeynel'i sünnet ettirdikten sonra kardeşi Cihangir'e tabi Şeyh Hasan'ın üzerine yürüdü. Saf değiştirmeyi kabul etmeyen Şeyh'in ülkesini yerle bir eden Ak-Koyunlu Beyi, buğday ihtiyacını karşılamak üzere Erzincan bölgesini yağmaladı. Kara-Koyunlular'ın gelmekte olduğu haberi üzerine bir süre Tercan'a çekilmiş ise de ihbarın asılsız çıkması ile tekrar Erzincan ve Bayburt dolaylarını ağır şekilde garet ettirdi. Aynı sıralarda, Melik Halef, Hısn-ı Keyfa'yı tekrar ele geçirmişti. Hasan Bey, tedbir olarak oğlu Halil'i Âmid'e gönderirken kendisi de Halef'e karşı yürüdü. Ancak, bu kez Halef ağır hediyeler sunma ve sadık hizmetkar görünümü ile Ak-Koyunlu Beyinin gönlünü ve güvenini kazandı. Gerçekten de o, ölünceye kadar sadık bir müttefik olarak kaldı. Meseleyi çözen Hasan Bey, başarısını Kara-Koyunlular'a ait olan Abdal Bey idaresindeki Siirt ve yöresini yağmalatarak kutladı.⁴⁰

15- Cihangir Mirza İle Mücadele ve Kara Koyunlular

Hasan Bey kışlamak üzere geldiği Urfa yöresinde rahatsızlanınca fırsatı ganimet bilen Cihangir, kardeşine karşı entrikalara başlamıştı. O bir yandan Ak-Koyunlu beylerini ayartırken, diğer taraftan Kara-Koyunlular ile temasa geçti. Olayı büyük bir üzüntü ile öğrenen Âmid hakimi, ihanet içindeki ağabeyini uyardı. Ancak, ikazlar sahibine ulaşmadan, düşman çoktan harekete geçmişti. Nusaybin'e vardığı sırada Mardin'den gelerek kendisine katılan annesinin verdiği haberler hiç de iç açıcı değildi. Kara Koyunlular Bayburt'a girmiş ve hakimi Ahmet Bey'i de öldürmüştü. Hasan Bey hemen Âmid'e döndü ve buradan ağabeyini bir kez daha uyardı. Arabulucu, bu kez anneleri idi. Görüşmeler sürerken varlığını hissettirmek için Cizre taraflarında avlandı. Rivayete göre 50.000 deve kuşu avlandı. Bu esnada Cihangir'in sahip olduğu toprakları sadece Mardin ile sınırlayan öneriyi reddetmesi ile mücadele başladı. Hasan Bey derhal Mardin üzerine yürüdü. İki taraf arasında kent önlerinde yapılan savaş, Âmid hakiminin lehine sonuçlanınca Cihangir barış istedi. Görüşmelerde Hasan Bey'in dediği oldu ve Cihangir Mardin ile yetindi. Ancak bu, kalıcı bir anlaşma olmadı. Aksine, mücadele Kara-Koyunluları da kapsayarak genişledi. Yine de, Ak-Koyunlu beyinin zaferini kutlamakta hakkı vardı. O, Mardin yakınlarındaki Akziyaret mevkiinde büyük bir şölen tertip etti. Bütün Ak-Koyunlu ümera ve reislerinin katıldığı törende, Hasan Bey, meczup Türkmen şeyhi Abdurrahman tarafından geleceğin büyük Türkmen

40. Tihranî, a.g.e., II,s. 243-247.

hükümdarı olarak takdim edildi. Bundan sonra Âmid'e dönen Ak-Koyunlu hakimi kaleyi onartıp zahire stoklarken Harput ve Hısn-ı Keyfa'dan gelen elçiler de efendilerinin bağlılık yeminlerini sunuyorlardı. Bu arada gelişmelerden rahatsız olan Cihangir, etrafa saldırınca iki kardeş yine karşı karşıya geldiler. Mardin önlerinde çetin savaşlar oldu. Bu kez aralarını anneleri buldu ve iki taraf da sınırlarına çekildilerse de durumu kabul etmek istemeyen ağabey, Kara-Koyunlular'a sığındı. Mardin hakimi 1456-1457 kışında bizzat Cihan-Şah'ın yanına giderek bağlılığını bildirdi. Karşılığında da Ak-Koyunlu hükümdarlık beratını aldı. İlâveten, Erzincan da ona bırakıldı. Hasan Bey'i iki ateş arasında bırakmak isteyen Kara-Koyunlu hükümdarı, aynı anda Erzurum-Erzincan bölge komutanı Arapşah'ı da görevlendirdi. Aynı sıralarda Mardin üzerinde ağabeyine karşı baskı kurmuş ve bir kaç kervanı vurmuş olan Ak-Koyunlu beyi Kara-Koyunlular'ın hareketlenmeleri üzerine 1457 baharında Erzincan'a yöneldi. Arapşah da her zamanki gibi geri İspir taraflarına çekildi. Burada ahaliye karşı büyük zulümler yapması üzerine kent valisi Bayezid Bey, Hasan Beyi davet etti. Arapşah, Ak-Koyunlular gelmeden Azerbaycan'a kaçarken bir süre sonra bölgeye ulaşan Hasan Bey, Pasinler vilayetini ve ardından sınırdaki Gürcü beldelerini talan etti. Bir süre Erzurum'da konakladıktan sonra Tercan'a geçti. Bu arada Mardin'den çıkan Cihangir, Bismil taraflarına saldırmıştı. Ona karşı Tavacı Halil ve Şeyh Hasan'ı gönderdikten sonra bölgedeki nizamı yeniden tesis etti. Bayezid Bey İspir, Hurşit Bey'de Kemah hakimi olarak kaldılar. Yörede fazla oyalanmayan Hasan Bey de Âmid tarafına yöneldi.⁴¹

16- Rüstem İbn Tarhan İle Savaş

Ak-Koyunlu hakimi olma yolunda iki kardeş arasında bitmek bilmeyen mücadelelerde Hasan Bey, bunu başarmak için ağabeyini destekleyen Kara-Koyunluları da mağlup etmek zorundaydı. Bölgenin diğer büyük gücü Memlükler, Kara-Koyunlular'ın Diyarbekir'e müdahalesinden rahatsızlık duymakla beraber açıktan Hasan Bey'e destek vermekten imtina ediyorlardı. İlk müracaatta gereken sonucu alamamış olan Amid hakimi, bu kez kardeşi Urfa hakimi Üveys Bey aracılığı ile yeniden Memlükler'e başvurdu. Öte yandan Timurîlular yüzünden Horasan'da başı ağrıyan Kara Koyunlu hükümdarı, Hasan Bey'in üzerine en güvendiği emirlerden Rüstem Bey'i 20.000 kişinin başında gönderirken Irak'da bulunan Ali Şeker'i de aynı yöne sevk etti. Düşman Musul üzerinde iken olaydan haberdar olan Hasan Bey, hemen Urfa yöresine giderek ulusunu topladı ve yaklaşan tehdit hakkında kengeş yaptı. Ümeranın pek çoğu açıkta savaş yapma taraftarı değildi. Hakim olan görüş, kale gerisinde savunma savaşı verme yönündeydi. Ak-Koyunlu hükümdarı: "Bu fikir mertlik ve cesaretlikten uzaktır. Kendi hanemizi düşmana bırakmak melikliğin ve devletin münasibi değildir. Kılıcımızı çekip cenk edelim, zafer bizimdir." diyerek emirleri savaşa ikna etti. Hazırlıkların

41. Tihranî, a.g.e., II, s. 253-61; Woods, a.g.e., s. 150

ardından Urfa'dan çıkan Hasan Bey, düşmanın durumunu araştırmak maksadıyla Emîr-i Âhûr Başlamış'ı önden gönderdi. Öncülerin tesbitleri sonucu Kara-Koyunlular'ın Nusaybin civarında olduğu anlaşılınca Bismil taraflarında mevzi alan Ak-Koyunlu Beyi, düşmanın sandığından daha güçlü olduğunu anlamış olmalı ki, düzenli bir şekilde Âmid'e doğru çekilmeye başladı. Bu arada iki büyük gücün manevralarından zarar gören Dulkadirli ve Bayatlı cemaatler Suriye'ye geçmek zorunda kaldılar. Kara Koyunlular ilerledikçe Bayatlar, Piltlenli Halil başta olmak üzere bölgedeki yerel güçler yavaş yavaş onlara katılıyorlardı. Ak-Koyunlular'ın yanında ise sadece Çemişkezek hakimi Şeyh Hasan vardı. İki tarafın ilk teması Âmid ile Mardin arasındaki Şeyh Zuli mevkiinde gerçekleşti. Ak-Koyunlular'ın karavulu Pürnekli Şah Ali ve Dara Beyler ile Rüstem'in öncüleri arasındaki çatışma Diyarbakirli Türkmenlerin lehine sonuçlandı. Öncülerinin başarısından umutlanan Hasan Bey, Rüstem'e gönderdiği mektupta kardeşi ile kendisini kıyaslamış ve "Sen kardeşimin üzerine yürürken Darab (Ünlü İran hükümdarı) gibiydin; yine de bir Kayzer'in başını almada aciz kaldım. Şimdi ise karşında bir İskender vardır. O, tedbirli ve ataktır. Senden de korkmamaktadır" demiştir. Rüstem ise verdiği cevapta onu büyüklerine itaat etmemekle suçlamıştır. Bu arada Rüstem Dicle'yi geçerken, Hasan Bey onu karavulları ile takip ettiriyordu. Kara-Koyunlu emiri Pambuklu Suyu yakınlarında iken Mirdasi ve Zirki Kürtleri ona katıldılar. Mardin civarına geldikten sonra Âmid'i tecrid etme stratejisi gereği, kentin Ergani ile olan bağını kesebilmek için Üveys Bey'i Eğil kalesine gönderdi. Ardından, harekete geçerken Hasan Bey'e gönderdiği mektupla da onu korkaklıkla suçladı. Kara Koyunlular Ak-Koyunlu başkentine iyice yaklaşmışlardı. Hasan Bey akıllı bir taktikle düşmanı ana güçlerinin olduğu topraklara çekmişti. Artık savaşı kabul edebilirdi. Önce, ana üslerine çok yaklaşan düşmanın ileri kollarını püskürttükten sonra emirlerini topladı ve son bir defa daha "kengeş" yaptı. Karavulların getirdiği haberlere göre düşmanın sayısı tüm Ak-Koyunlu ulusunun toplamından fazlaydı. Bu durumda en geçerli strateji savunma yapmaktı. Ak-Koyunlu beyleri de savunma taktiğini benimsediler; ancak, Hasan Bey kabul etmeyerek açık meydan savaşını tercih etti. İlk tedbir olarak karavulu güçlendirdi. Kendi boy nökerleri ile Koca Hacılıları da öncülere dahil etti. Hazırlıklardan sonra Dicle'yi geçti ve Rüstem'in karşısına çıktı, ilk saldıran Rüstem oldu. O, Ak-Koyunlu Cihangir Mirza ile beraber Hasan Bey'e yüklenirken Ali Şeker ve Sulan Bey de Pürneklerin bulunduğu Ak-Koyunlular'ın sağ kanadına taarruz ettiler. Diğer yandan Avşarlı Mansur Bey, Şeyh Hasan ve Kutbegli aşiretinden oluşan Ak-Koyunlular'ın sol kanadı ile Şahsuvar ve Şeyh Ali Bey idaresindeki kuvvetler amansız bir mücadeleye tutuştular. Bu arada Musullu cemaati de savaşa girdi. Çok şiddetli bir savaş oluyordu. Kara Koyunlu Ali Şeker, Ak-Koyunlular'ın sağ kanadını bozarak Dicle kenarına kadar sürdü. Yine Muradlı Rüstem, Cihanşah ve Ali Mirza'dan oluşan Munkalay'da Rüstem'in öncülerine yenildi. Üstüne üstlük atılan iki ok Hasan Bey'i atından düşürmüştü. İşte ne olduysa ondan sonra oldu. Hasan

Bey müthiş bir kinle hamle yaptı. Askerleri de ona uydular. Canlarını ortaya koyarak düşmana saldırdılar. Merkezin gayretini gören sol kanattaki Mansur Bey Avşar da harekete geçti. Ani saldırı karşısında şaşkına dönen Kara Koyunlular çok kayıp verdiler. Bu hengamede başkomutan Rüstem İbn Tarhan atından düşürülerek esir alındı. Ak-Koyunlular'ın kötüye giden talihi tersine döndü. Emirlerinin başına gelenleri gören Şahsuvar ve Şah Ali Beyler firar ettiler. Buna karşın hiç bir şeyden haberi olmayan Ali Şeker Bey, Ak-Koyunlular'ın sağ kanadını bozmuş bir halde dimdik ayakta idi. Şimdi de Rüstem'in yokluğunda diğer Kara Koyunlu koşunları da ona katıldılar. Savaş yeniden başladı. Hasan Bey'in Emî-i Âhûr'u, Ali Şeker'e bir saldırı düzenlediyse de mağlup oldu ve öldürüldü. Kardeşi Cihanşah, Şeker'in oğlu Pir Ali ile savaşırken Ak-Koyunlu hükümdarı üzerine gelen düşman askerlerini def etmekle meşguldü. Kendisini Ümmet ve Halil Tavacı koruyorlardı. İlk çarpışmada Ak-Koyunlular mağlup oldular. Hasan Bey de atsız kaldı. Ancak tam bu sırada Araplı, Haydarlı aşiretleri ile sol kanattan Emirli Hamza'nın yardımı koşması, sonucu değiştirdi. Kara Koyunlular bozulmaya başladılar. Ali Şeker vaziyeti değiştirmek için son bir teşebbüste bulundysa da mağlup edildi. Artık zafer kazanılmıştı. Ak-Koyunlular bir çok esir aldılar, öyle ki her bir askere iki-üç kişi düşüyordu. Toplam esir sayısı 1.700 kişiyi buluyordu. Ele geçen ganimetin ise haddi hesabı yoktu. Bu ara, Kara-Koyunlular safında savaşa giren Cihanşah Mirza mücadelenin ilk safhasında Mardin'e kaçmıştı. Ak-Koyunlu hükümdarı Kara Koyunlu artıklarını Musul'a kadar takip ettirdikten sonra elindeki esirlerden 500'ünü Rüstem İbn Tarhan ile birlikte katlettirdi (Mayıs-Haziran 1457). Rivayete göre, Rüstem cellattan keskin bir kılıç istemiştir. Ne tesadüftür ki seçtiği kılıç da Baba Abdurrahman'ın Ak Ziyarete Rüstem'i temsili olarak öldürdüğü kılıçtır. Rüstem'in ortadan kaldırılmasından sonra Ak-Koyunlular diğer esirleri farklı beldelere dağıttılar. Ali Şeker Çermük, Pir Ali Ergani ve Sulan Bey de Çüngüş'e gönderildi. Sıra zaferi ilan etmeye gelmişti. Bu amaçla etraf ülkelerine, bilhassa Osmanlılar ile Memlûklere zafemameler gönderildi. Hadiseye Osmanlılar kayıtsız kalırken, Memlûkler sevinç duymuşlar ve Ak-Koyunlu hükümdarını hararetle tebrik etmişlerdir.⁴²

Sonuç olarak, Osman Bey'in ölümünün ardından süratle parçalanan Ak-Koyunlu Beyliği'nde yirmi yıl kadar süren bir iç savaş yaşanmış; bu dönemde emaretin başında bulunan Ali, Hamza ve Cihanşah Mirza, Ak-Koyunlular'ın tarih sahnesinden tamamen silinmelerini önlemişler; beyliği, XV. asrın ikinci yarısında, Yakın-Doğu'da devrin güç dengelerinin de yardımıyla tekrar toplayıp devlet aşamasına getirmişlerdir.

42. Tihranî, a.g.e., II, s. 263-281; Hasan Beg Rumlu, a.g.e., s. 356-358; İbn Tagribirdi, Havadis, II, s. 302; Woods, a.g.e., s. 150

Kaynakça

- Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı* (1405-1447), TTK. Yay., Ankara 1994.
- Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye* (Yay.:N.Lugal-F.Sümer) TTK Yay., Ankara 1962-64.
- Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, (Yay.: A. Hüseyin Nevai), Tahran 1349.
- Hinz W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd- XV. yy.da İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Yükselişi*, (Çev.: T. Bıyıklıoğlu), TTK. Yay. Ankara 1948.
- İA, *Cihan Şah Mad*, cüz 23, s. 176.
- İbn Tağribirdi, *en-Nücum'z-Zahire* (Yay.: W. Poper), c. VII, Berkeley 1939.
- İbn Tağribirdi, *Havadis el-Duhûr fi meda'l-eyyam ve'l-şuhur* (Yay: W. Popper), Berkeley 1930.
- Köprülü, F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981.
- Makrizi, T. Ahmet, *Kitabü's-Sülûk*, (Yay.: A. Fettah Aşur), c. IV, Kahire, 1970-72.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular –Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar*, c. I Ankara 1984.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara 1965.
- Vladimirtsov, B.Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, (Çev.:A. İnan), TTK. Yay., Ankara, 1987.
- Witteck, P., *Osmanlı Devletinin Doğuşu* (Çev.: Fahriye Arık), İstanbul 1947.
- Woods, J., *Akkoyunlular* (Çev.: S. Özbudun), İstanbul 1993.